

Kompastoponymie in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het ancien régime⁽¹⁾

Inleiding

Plaatsnamen met één van de vier kardinale punten (*noord*, *oost*, *zuid* of *west*) als eerste bestanddeel komen vrij frequent voor. In de historische en toponymische literatuur staat men er echter zelden lang bij stil. De etymologie van dergelijke toponiemen bezorgt doorgaans weinig hoofdbreken en het fenomeen wordt veelal als vrij triviaal afgedaan. Een goed voorbeeld daarvan vinden we in het boek over de Engelse straatnamen van Room (1992: 38). Hij stelt vast dat straatnamen met een kardiaal punt frequent voorkomen (“Of all purely locational street names, *North street*, *East street*, *West street* and *South street* must be among the most common”), maar verdere duiding laat hij achterwege.

⁽¹⁾ In deze voetnoot willen we onze dank uiten aan een hele reeks mensen die ons hebben geholpen met het onderzoek. Tineke De Pauw, Liesbet Triest en Matthias Lefebvre (Universiteit Gent) bedanken we hartelijk voor de uitleg over het Kloeke-systeem en de kartering van onze resultaten. Ronny Keulen (KU Leuven) verschaftte toegang tot de collectie licentiaatsverhandelingen van het voormalige Instituut voor Naamkunde. Ons onderzoek was tevens mogelijk dankzij een subsidie verleend door het FWO-Vlaanderen aan Bram Vannieuwenhuyze om in het Meertens Instituut te Amsterdam toponymisch onderzoek te verrichten. We zijn Magda Devos, Jan Van Acker, Paul Kempeneers, Bernard Roobaert en Lies Vervaeck erkentelijk voor het ter beschikking stellen van gegevens over kompastoponiemen in hun respectievelijke studiegebieden. Onze dank gaat eveneens uit naar de onderzoekers en collega’s die in de loop van 2011 en 2012 nuttige suggesties en kritische opmerkingen hebben geformuleerd, met name de leden van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie, de deelnemers aan het *XXIVe International Congress of Onomastic Sciences* (Barcelona, 5-9 september 2011) en de jonge onderzoekers van de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Tot slot danken we de twee referenten van dit artikel voor hun kritische en nuttige opmerkingen en suggesties.

Ook in het huidige Vlaanderen vinden we dergelijke plaatsnamen met de regelmaat van de klok terug. Denken we maar aan dorpsnamen als *Westrozebeke*, *Westkerke* en *Oostmalle*, straatnamen als *Noorderlaan* (o.m. in Antwerpen, Gent, Waregem, Schilde en Asse), *Zuidstraat* (o.m. in Ichtegem, Tessenderlo, Brussel en Oostkamp) of veldnamen als *Westkouter* (o.m. in Roeselare) en *Oostkouter* (o.m. in Wevelgem). Het kardinaal punt in dergelijke plaatsnamen verwijst uiteraard naar de relatieve ligging ten opzichte van een referentiepunt, meestal het beschouwingspunt van de naamgevers. Het kardinaal punt werd vaak ook als toponymische component aan bestaande namen toegevoegd om de bedoelde plaatsen (en hun namen) van elkaar te onderscheiden. Zo heetten zowel West- als Oostrozebeke oorspronkelijk *Rozebeke*, maar werden *west-* en *oost-* toegevoegd om beide dorpen van elkaar te onderscheiden (Debrabandere, Devos et al. 2010: 191 & 276).

Toch is het fenomeen van de kompastoponiemen of kompasnamen – naar de terminologie van Room (1992: 38) – niet zo vanzelfsprekend als vaak wordt gedacht. Vertrekkende vanuit onze eigen onderzoeksdomeinen stelden we namelijk vast dat dergelijke toponiemen in de late middeleeuwen frequent voorkwamen in het westen van het voormalige graafschap Vlaanderen, terwijl ze in de regio Brussel (deel van het voormalige hertogdom Brabant) amper opdoken. Deze intrigerende vaststelling suggereert dat er op zijn minst regionale verschillen bestonden in het gebruik van kompastoponiemen.

In deze bijdrage willen we in de eerste plaats nagaan en in kaart brengen in welke regio's van ons onderzoeksgebied – de Zuidelijke Nederlanden - kompastoponiemen worden gebruikt. In de tweede plaats trachten we te onderzoeken of er variaties en evoluties in het gebruik van de kompastoponymie plaatsgrepen. Ten slotte ondernemen we een voorzichtige poging om de vastgestelde patronen te verklaren.

Aangezien het fenomeen van de kompastoponymie amper op ruimere schaal werd bestudeerd, hebben we geopteerd voor een duidelijk afgebakend onderzoekskader. We bestuderen de kompastoponymie binnen het zuidelijke deel van het historische

Nederlandse taalgebied, dit wil zeggen in het huidige Vlaanderen, Brussels Gewest, Zeeuws- en Frans-Vlaanderen. Het noordelijke deel van de Nederlanden laten we hier om praktische en heuristische redenen buiten beschouwing: het onderzoek zou veel langer hebben geduurd en bovendien zijn de Nederlandse gegevens vanuit Vlaanderen moeilijker toegankelijk.

In chronologisch opzicht beperkt ons onderzoek zich tot de periode 700-1800 en dus tot het zogenoemde ancien régime. Deze chronologische afbakening is allerminst willekeurig. Binnen het door ons gekozen studiegebied verschijnen kompastoponiemen pas vanaf de 8ste eeuw in de teksten. Er kan dus weinig worden gezegd over het gebruik van dergelijke toponiemen in de periode voordien. Na 1800 zorgden ingrijpende landschappelijke, stedenbouwkundige, bestuurlijke en administratieve ontwikkelingen voor een grote toename van het aantal microtoponiemen. Hetzelfde gold voor de kompastoponiemen, denken we bijvoorbeeld aan de namen van nieuwe stations (*Zuidstation*, *Noordstation*), ringwegen (*Noorderlaan*, *Westerring*), winkelgalerijen (*Passage du Nord*), gebouwen (*Zuiderpaleis*, *Zuidershuis*), dokken (*Noorderdokken*), enzovoort. De grote massa aan gegevens voor de 19de en 20ste eeuw zorgt er helaas voor dat ze veel moeilijker toegankelijk zijn. En voor zover we konden nagaan, werden de ingrijpende toponymische wijzigingen in die periode bovendien nog niet systematisch en diepgaand bestudeerd.

Een tweede beperking van ons onderzoek houdt in dat we enkel focussen op de micro- en mesotoponymie. Met andere woorden, we bestuderen enkel de namen van dorpen/steden, parochies, straten, percelen, velden, hofsteden en kleine landschapselementen. Namen van regio's, heerlijkheden, landstrecken, landen en continenten laten we buiten beschouwing, aangezien deze enerzijds ons studiedomein overstijgen en anderzijds moeilijk in kaart te brengen zijn op basis van het Kloeke-systeem (zie verder). In zijn boek *Van hier tot Tokio. Hoe zijn aardrijkskundige namen ontstaan?* heeft Reinsma (2009: 33-44) een hoofdstuk gewijd aan dergelijke macro-kompastoponiemen.

Heuristiek en methodologie

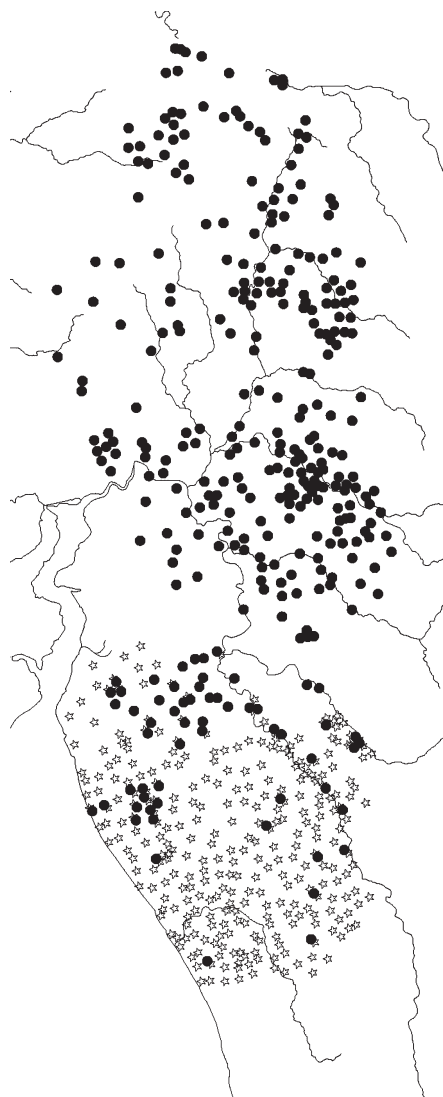
Om het fenomeen van de historische kompastonymie binnen ons studiegebied in kaart te brengen, maken we gebruik van gegevens uit meer dan 260 microtoponymische monografieën, scripties, corpora, woordenboeken en lijsten (bijlage 1). Het merendeel van deze studies bevat een uitgebreid glossarium met (historisch) geattesteerde microtoponiemen binnen een vrij beperkt gebied, meestal een gemeente. Naast de naam van de gemeente zelf worden gewoonlijk alle dorps-, wijk-, buurt-, straat-, huis-, veld- en waternamen behandeld, net zoals de namen van bossen, struikgewas, plassen en allerlei kleine landschapselementen. Meestal worden de oudste attestaties opgesomd, al is dat niet altijd het geval. Sommige studies overstijgen het schaalniveau van de individuele gemeente en bevatten lijsten van (een bepaald type van) meso- of microtoponiemen binnen een provincie, landstreek, regio, land of taalgebied (bijvoorbeeld de Flou 1914-1938; Gysseling 1960; Debrabandere, Devos et al. 2010).

De wetenschappelijke kwaliteit, de graad van exhaustiviteit en de interne indeling van deze studies is uiteraard van zeer uiteenlopende aard. De geëxcerpeerde data dienen dus steeds met de nodige omzichtigheid behandeld te worden. Zo is het impressionante toponymische woordenboek van Karel de Flou, uitgegeven tussen 1914 en 1938, van onschatbare waarde voor ons onderzoek, want het bevat duizenden alfabetisch geklasseerde historische microtoponiemen uit het westen van ons studiegebied. We moeten natuurlijk voor ogen houden dat het werk van de Flou ondertussen sterk verouderd is en verscheidene lacunes en fouten bevat (voor een kritiek op de Flou, zie Gysseling 1950: 29-32). Sommige toponiemen werden immers niet of onjuist gelokaliseerd en/of gedateerd. Recentere wetenschappelijke toponymische monografieën zijn doorgaans veel accurater, maar kunnen niet tippen aan de geografische dekking van het woordenboek van de Flou. De vele onuitgegeven licentiaatsverhandelingen uit onze lijst zijn moeilijker te beoordelen, want de wetenschappelijke kwaliteit, invalshoek(en) en onderzoeksfocus lopen soms sterk uiteen.

Desalniettemin zijn dit de middelen die – op relatief snelle en gemakkelijke wijze – beschikbaar zijn om een brede studie naar het fenomeen van de kompastoponymie te voeren. Een exhaustieve, geïntegreerde databank van de historische microtoponymie in Vlaanderen bestaat helaas niet (al vormt het in de jaren 1970 gecreëerde Naamkundig Repertorium een waardevolle aanzet tot een dergelijke omvattende meta-bron, zie Molemans & Thiry 1978). Kortom, ons onderzoek is geenszins exhaustief en vlakdekkend, maar we hebben gepoogd om daar in de mate van het mogelijke naar te streven.

Kaart 1 maakt duidelijk voor welke gemeenten en dorpen we uitgebreide lijsten van historische microtoponiemen hebben kunnen consulteren. Hieruit blijkt overduidelijk hoe belangrijk het werk van de Flou is voor onze studie. We willen met deze kaart evenwel benadrukken dat er ook voor het centrale en oostelijke deel van ons studiegebied vrij veel data voorhanden zijn. Met andere woorden, we willen hier dus aantonen dat onze resultaten zo weinig mogelijk beïnvloed zijn door de beschikbaarheid en toegankelijkheid van data. Weliswaar bevat onze kaart een reeks ‘blinde vlekken’: zo zijn het centrale deel van Noord-Oost-Vlaanderen (tussen het Meetjesland en het Waasland), het Scheldeland ten zuiden van Gent, de Vlaamse Ardennen, de Dijlestreek, het Netebekken en verscheidene delen van de Kempen en van Haspengouw op toponymisch gebied minder goed bestudeerd.

In ons uitgebreide bronnencorpus zijn we op zoek gegaan naar de attestaties van historische kompastoponiemen. In alfabetisch gerangschikte microtoponymische studies was het onderzoek vrij eenvoudig: men vindt de kompasnamen vrij snel terug onder de letters n, o, w en z/s. Om de verzameling gegevens beheersbaar te houden, noteerden we per dorp enkel de eeuw waarin elk van de vier soorten kompastoponiemen (*noord-*, *oost-*, *west-* en *zuid-*namen) voor het eerst werden geattesteerd (zie bijlage 2). Zo zijn *zuid-* en *west-*toponiemen in Wijlendale bijvoorbeeld geattesteerd sinds de 14de eeuw en *noord-*toponiemen vanaf de 16de eeuw. *Oost-*toponiemen zijn er niet geattesteerd vóór 1800.

Kaart 1: Overzicht van de geconsulteerde micro-toponymische glossaria: de Flou (☆) en monografiën en scripties (•).

We moeten echter rekening houden met het fenomeen van de ‘valse kompastoponiemen’. Een aantal ogenschijnlijke kompasnamen waren dat in oorsprong helemaal niet. Zo zijn de oudste attestaties van de West-Vlaamse dorpsnaam *Westkapelle altare de Was*, *Wascapella* en *Waescapella*. In de 14de eeuw doken de vormen *Waestcapelle* en *West Capelle* op en pas vanaf dat moment kunnen we spreken van een kompastoponiem. Het betreft hier dus een volksetymologische vervorming van een ouder toponiem met een andere etymologie (*wase* of *waes* betekent immers ‘slijk, modder’) (Debrabandere, Devos et al. 2010: 275). Een ander voorbeeld is Oostkamp in zandig Vlaanderen, ten laatste in de 13de eeuw volksetymologisch vervormd uit *Orscamp* (‘paardenkamp, paardenveld’) (Debrabandere, Devos et al. 2010: 190-191). In dergelijke gevallen vertoonde het oorspronkelijke, ondoorzichtig geworden voorbepalend element een sterke vormelijke gelijkenis met een windstreekbenaming en werd het er vanaf een bepaald moment dan ook gemakkelijk mee geassocieerd, temeer daar de woorden *noord*, *oost*, *zuid* en *west* vrij frequente woorden waren in het appellatieve lexicon. Zo verschilde in de Noord-West-Vlaamse dialecten de uitspraak van *Waaskapelle* weinig van die van *Westkapelle* en klonk *Orskamp* – met klankwettige wegval van *-r-* voor een *-s-* – ongeveer als *Oostkamp*. Het spreekt voor zich dat we in dergelijke gevallen niet de oudste attestaties van het toponiem, maar wel de oudste attestaties van het kompastoponiem in aanmerking hebben genomen. Wegens de schaal van het onderzoek, was het helaas niet mogelijk om dit voor elk individueel kompastoponiem na te gaan. Mogelijk zit er dus een kleine ruis op het materiaal.

Op basis van onze lijst met oudste attestaties trachten we een gedetailleerd overzicht op te stellen van en uitspraken te doen over het tijdstip waarop kompastoponiemen werden geïntroduceerd in de dorpen en steden binnen ons studiegebied. Daarnaast kunnen we nagaan of er verschillen bestonden in het gebruik van de vier types kompastoponiemen (*noord-*, *oost-*, *zuid-* en *west-*namen). Hierbij moeten evenwel drie belangrijke kanttekeningen worden gemaakt. Ten eerste gaat het hier

uiteraard over geschreven attestaties en kunnen we weinig of geen uitspraken doen over het gebruik van kompastoponiemen in het orale taalgebruik. De absolute meerderheid van de microtoponiemen vond zijn oorsprong echter in de plaatselijke volksmond. Ten tweede is het niet noodzakelijk zo dat de kompastoponiemen door de lokale bewoners zelf werden gebruikt: het is immers mogelijk dat de toponiemen werden genoteerd door ambtenaren die weinig of geen affiniteit hadden met de benoemde plaatsen. En ten slotte geeft onze werkwijze geen informatie over de lokale dichtheid aan kompastoponiemen. Om het voorbeeld van Wijnendale opnieuw te gebruiken: we kunnen inschatten wanneer de kompastoponymie er in de teksten werd geïntroduceerd, maar hebben niet genoteerd hoeveel *noord-, west- en zuid-*toponiemen daar in omloop waren.

Om de geëxcerpeerde gegevens in kaart te brengen, maken we gebruik van het zogenoemde Kloeke-systeem, dat algemeen gebruikt wordt in de taalgeografie voor het vervaardigen van dialectkaarten. Kloeke, een prominent Nederlands linguïst uit de eerste helft van de 20ste eeuw, ontwikkelde een systeem van numerieke codes voor de honderden dorpen en gehuchten binnen het toenmalige Nederlandse taalgebied, dit wil zeggen het actuele Nederland, Vlaanderen, Brussel en delen van Noord-Frankrijk en West-Duitsland (Grootaers & Kloeke 1934). De koppeling van de Kloeke-codes aan de toponymische informatie maakt het mogelijk om kaarten te maken waarop de spreiding van de kompastoponymie op ruime schaal wordt weergegeven. Een symbool op de kaart betekent dat er in het overeenkomstige dorp minstens één kompastoponiem is geattesteerd. We kunnen de kaarten bovendien chronologisch (volgens de oudste attestaties, zie kaarten 3, 4 en 5) en typologisch (volgens het soort kompastoponiem, zie kaarten 6, 7, 8 en 9) uitsplitsen.

Onderzoeksresultaten

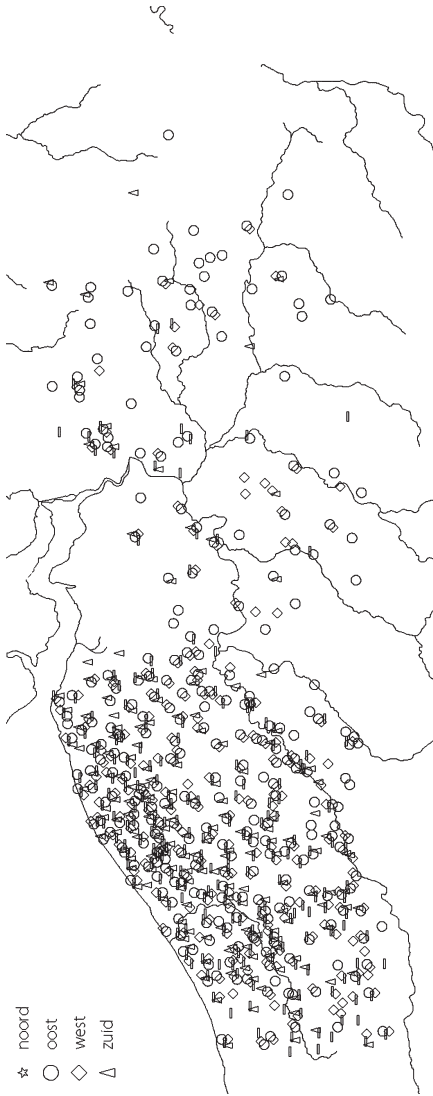
Ons onderzoek naar de kompastoponymie levert een reeks intrigerende vaststellingen op, die we in deze paragraaf overlopen

en kort bespreken. We beginnen met een overzichtsbeld: op basis van de data uit de omvangrijke reeks microtoponymische studies kunnen we een algemeen beeld schetsen van de regio's in het zuidelijke deel van het Nederlandse taalgebied waar vóór 1800 kompastoponiemen werden gebruikt (zie kaart 2). De symbolen vertegenwoordigen de dorpen waar binnen het gegeven tijdsbestek minstens één *noord-*, *oost*, *zuid-* of *west-*toponiem is geattesteerd.

Deze kaart stelt ons meteen ook in staat om een denkbeeldige lijn te trekken tussen de gebieden waar kompastoponymie al dan niet ingeburgerd was: er is namelijk een duidelijke discrepantie merkbaar tussen het westelijk deel van Vlaanderen, Frans-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen enerzijds en het oostelijk deel van Vlaanderen en de huidige provincies Vlaams-Brabant, Antwerpen en Limburg anderzijds. Ten westen van de Leie en ten noordwesten van Gent kwamen kompastoponiemen overvloedig voor, terwijl ze elders veeleer sporadisch zijn geattesteerd. Dit bevestigt ons aanvankelijke vermoeden dat het gebruik van kompastoponiemen in het verleden geen algemeen gegeven was.

Een kaart waarop de oudste attestaties van de vier soorten kompastoponiemen voor de volledige periode 700-1800 worden weergegeven is vanzelfsprekend te algemeen om het fenomeen diepgaander te analyseren. Laten we daarom de resultaten van naderbij bekijken en wel op twee manieren. We splitsen de oudste attestaties van de kompastoponiemen hier eerst chronologisch op in drie periodes: 700-1200, 1200-1500, 1500-1800 (kaarten 3, 4 en 5). Deze tijdsblokken zijn niet willekeurig gekozen. De verschriftelijking en verspreiding van teksten namen in deze drie periodes stelselmatig toe. Vóór 1200 was de graad van verschriftelijking in onze regio's vrij beperkt; na de zogenoemde 12de-eeuwse renaissance stegen zowel de verschriftelijking als de verspreiding van teksten aanzienlijk, onder meer ten gevolge van de toegenomen administratieve praktijken en scholingsgraad (Mostert 1995). In de 16de eeuw gebeurde dat opnieuw dankzij de introductie van de boekdrukkunst en de veralgemening van het papiergebruik (Febvre & Martin 1997).

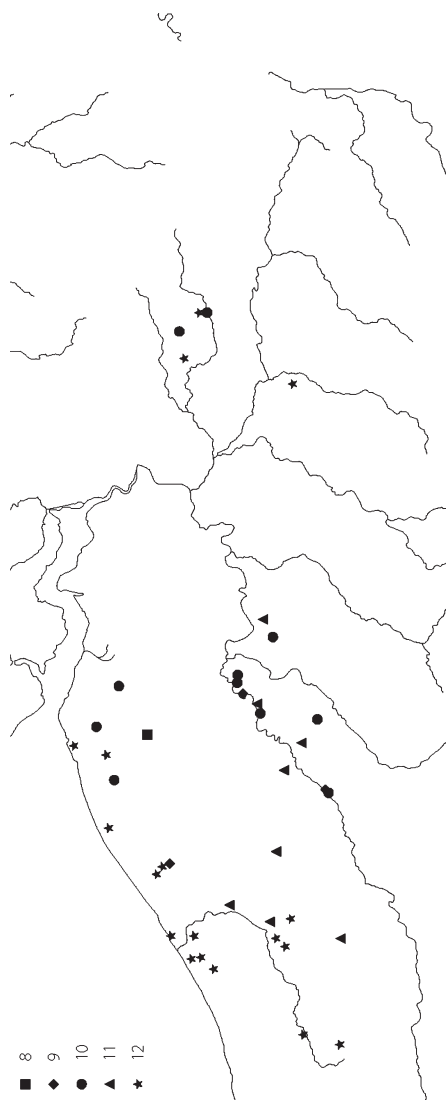

Kaart 2: Overzicht van de dorpen waar vóór 1800 minstens één *noord*-, *oost*-, *zuid*- of *west*-toponiem is geattesteerd.

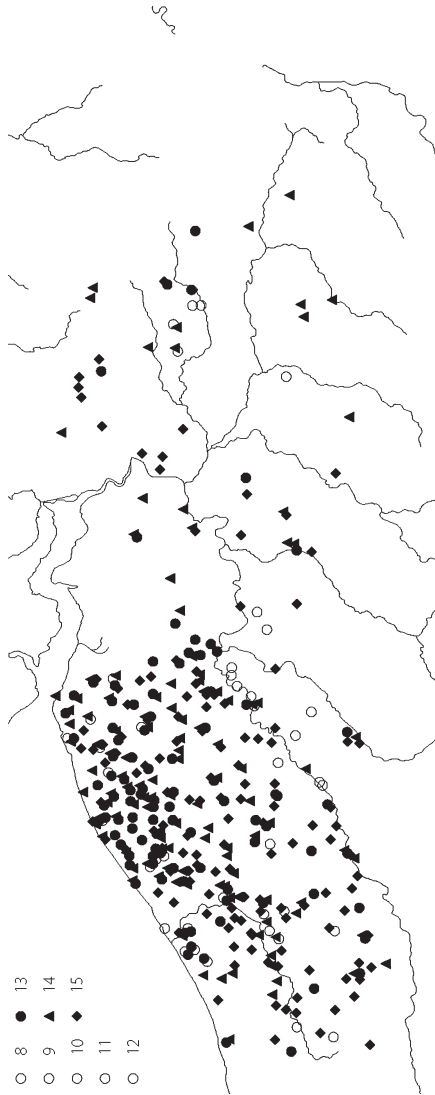
Kaart 3 toont de oudste attestaties van kompastoponiemen in de periode van de 8ste tot de 12de eeuw. Het merendeel daarvan duikt op in de Noord-West-Vlaamse kuststreek (de polders), in het westelijke deel van huidig West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen, maar daarnaast merken we ook een kleine reeks attestaties in de Leievallei (Kortrijk, Petegem-aan-de-Leie, Oostrozebeke, Waregem, Sint-Denijs-Westrem), ten zuid-oosten van Gent (Westrem, Oosterzele) en in de Antwerpse Kempen (Westerlo, Tongerlo, Noorderwijk, Herenthout). Op het grondgebied van het huidige Vlaams-Brabant is slechts één enkel kompastoponiem geattesteerd, namelijk in Herent. Verder detailonderzoek naar de lokale topografische en naamkundige context zal moeten uitmaken waarom de oudste kompastoponiemen net op die plaatsen geattesteerd worden.

Kaart 4 geeft de nieuwe attestaties van kompastoponiemen in de periode 1200-1500 weer. We kunnen hieruit afleiden dat het gebruik van kompastoponymie in de late middeleeuwen toenam, maar ook dat de discrepantie tussen westelijk Vlaanderen en de rest van het onderzoeksgebied zich nog veel nadrukkelijker manifesteert dan in de voorgaande tijdsperiode. Het kaartbeeld vertoont een uitgesproken verdichting van de symbolen in het meest westelijke deel van de Zuidelijke Nederlanden, terwijl er elders slechts hier en daar symbolen bijkomen. Dezelfde tendens zet zich trouwens verder op kaart 5, die de nieuwe attestaties van kompastoponiemen in de periode 1500-1800 weergeeft.

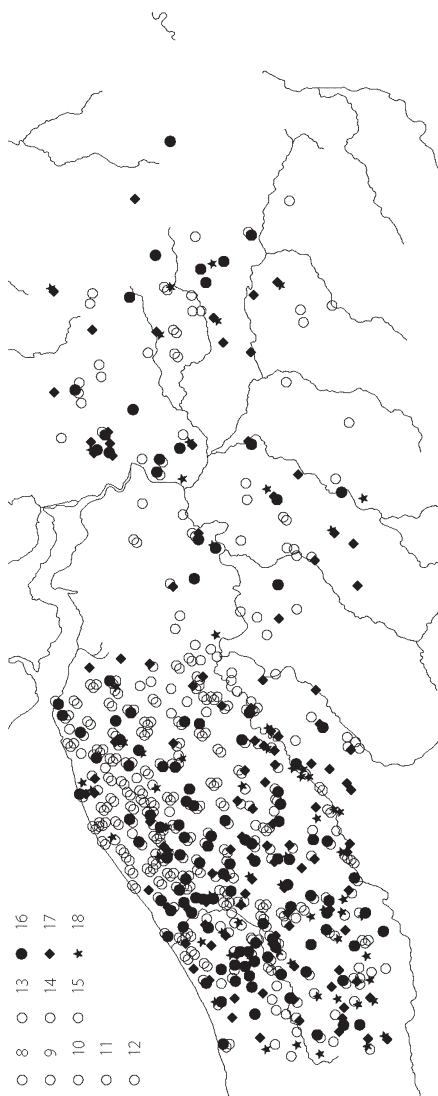
Samenvattend kunnen we dus stellen dat kompastoponiemen vóór 1800 vooral in het meest westelijke deel van ons onderzoeksgebied voorkwamen. Dat betekent echter niet dat ze elders afwezig waren. Reeds in de hoge middeleeuwen werden er in de Kempen en ten zuiden van Gent kompastoponiemen gebruikt. We mogen dus zeker niet stellen dat het gebruik tot één bepaalde regio beperkt bleef en zich dan vervolgens naar andere regio's verspreidde. Uit het kaartmateriaal blijkt verder dat het gebruik van kompastoponiemen overal stelstelmatig toenam, maar dat dit vooral in het westen van de Zuidelijke Nederlanden zeer sterk het geval was. Dit was en bleef bij uitstek het gebied waar kompastoponiemen gangbaar waren. Elders was dit veel minder het geval.

Kaart 3: Overzicht van de oudste attestaties van kompastoponiemen
(de cijfers duiden de eeuwen aan).

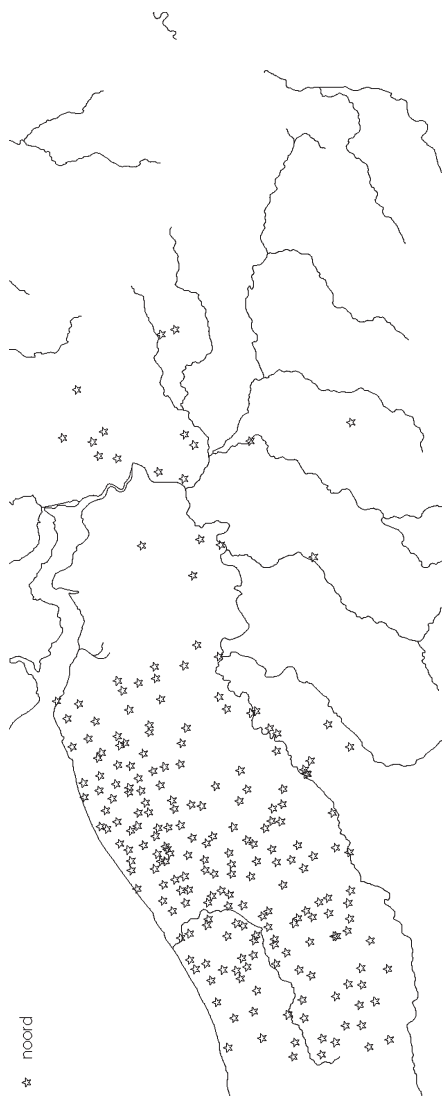
Kaart 4: Overzicht van de attestaties van kompastoponiemen in de periode 1200-1500 (de cijfers duiden de eeuwen aan).

Kaart 5: Overzicht van de attestaties van kompastoponiemen in de periode 1500-1800 (de cijfers duiden de eeuwen aan).

Tot slot van deze paragraaf bekijken we de resultaten vanuit een ander gezichtspunt. Kaarten 6, 7, 8 en 9 tonen de verschijning van respectievelijk *noord*-, *zuid*-, *oost*- en *west*- toponiemen tussen 700 en 1800. Elk van deze afzonderlijke kaarten illustreert opnieuw het verschil tussen het westelijke en het oostelijke deel van ons studiegebied. Opmerkelijk is wel dat dit verschil minder uitgesproken is op de kaart met de attestaties van de *oost*-toponiemen. *Oost*-toponiemen komen trouwens in het algemeen het meest voor. Dit vormt een opmerkelijk contrast met de bevindingen van Bouvier (2007: 72), die voor Frankrijk een overwegend gebruik van *noord*-toponiemen vaststelde, maar helaas naliet om te verduidelijken waarop zijn vaststelling gebaseerd was. Het overaanbod aan *oost*-toponiemen valt misschien te verklaren door te wijzen op het belang van de zonsopgang in vroegere samenlevingen. Het verschil met Frankrijk is daarentegen moeilijker te begrijpen en te verklaren. Verder onderzoek is hier noodzakelijk.

Wat de vergelijking in het gebruik van diverse soorten kompastoponiemen betreft, kunnen we ten slotte nog verwijzen naar een vaststelling van Room (1992: 38): “whenever a compass name is found, a contrasting name will usually also exist”. Ook Reinsma (2006: 33) stelde vast dat bipolaire combinaties (*noord*- versus *zuid*-, *oost*- versus *west*-) vaak voorkomen. Dat is uiteraard moeilijk toetsbaar op basis van ons (kaart)materiaal (aangezien we het fenomeen op dorpsniveau hebben bestudeerd), maar tijdens de compilatie van de data viel het ons inderdaad op dat kompastoponiemen vaak in koppels voorkwamen. Wanneer bijvoorbeeld een *Oostpoort* werd geattesteerd, bestond er meestal ook een *Westpoort* (zoals bijvoorbeeld in Oudenburg, zie Gysseling 1950: 183 & 227). Andere voorbeelden van dergelijke bipolaire combinaties zijn de namen van de sites met walgracht West-Cleyhem en Oost-Cleyhem en van de dorpen Westmalle en Oostmalle. Combinaties van aangrenzende windrichtingen kwamen vrijwel niet voor.

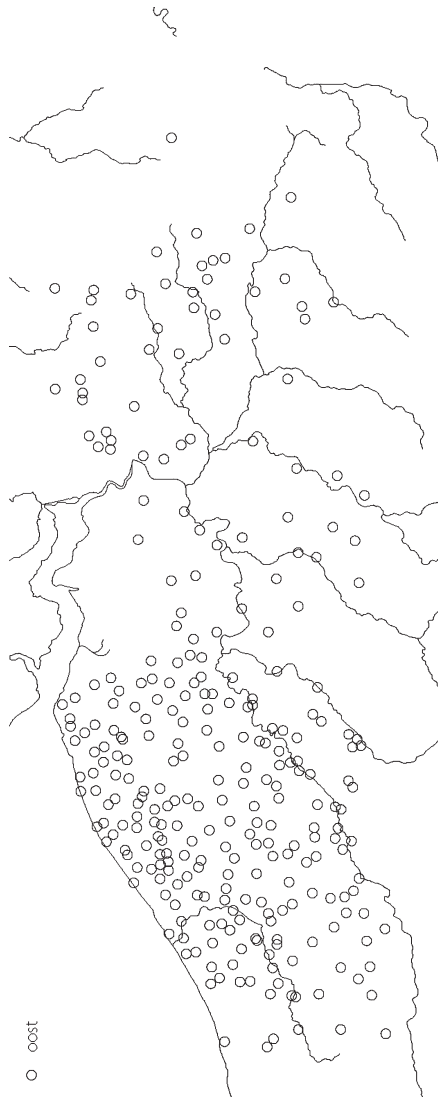

Kaart 6: Overzicht van de oudste attestaties van *noord*-toponiemen vóór 1800.

Kaart 7: Overzicht van de oudste attestaties van *suid*-toponiemen vóór 1800.

Kaart 8: Overzicht van de oudste attestaties van *oost*-toponiemen vóór 1800.

Kaart 9: Overzicht van de oudste attestaties van zest-toponiemen vóór 1800.

Kompastoponymie en landschapsperceptie

Nu de resultaten kort zijn voorgesteld, trachten we in deze laatste paragraaf op zoek te gaan naar historische verklaringen voor het vastgestelde distributiepatroon en de evoluties gedurende het ancien régime. We gaan daarbij uit van de veronderstelling dat diverse factoren een rol hebben gespeeld en dat het fenomeen van de kompastoponymie wellicht niet op eenduidige wijze verklaard kan worden. Bovendien laten de contemporaine teksten ons op dit vlak volledig in het ongewisse: we hebben geen enkele tekst ontdekt waarin het ontstaan of gebruik van kompastoponiemen wordt geduid of verklaard. De hierna volgende verklaringen blijven dus vooral hypothesen, die in de toekomst hopelijk met nieuwe argumenten kunnen worden gestaafd of bijgesteld.

Het gebruik van kompastoponymie impliceert dat een bevolking die kompastoponiemen creëerde en gebruikte, vertrouwd was met een abstract oriëntatiesysteem gebaseerd op de vier kardinale punten. Welnu, het vermogen om de beweging van de zon te observeren is wellicht zo oud als mensheid. We mogen dan ook veronderstellen dat het gebruik van kompastoponiemen in principe overal kon ontstaan vanaf het moment dat er mensen waren die zich voor hun oriëntatie richtten op de zon. Kompastoponymie is dus ongetwijfeld zeer oud.

De oudste vermeldingen van de Oudnederlandse woorden voor de kardinale richtingen dateren uit de tweede helft van de 8ste eeuw, ongeveer rond dezelfde tijd als de eerste kompastoponiemen in de teksten verschijnen. Die woorden voor de kardinale richtingen klimmen via het Proto-Germaans op tot het Indo-Europees. Etymologisch is er een nauw verband met de beweging van de zon in de hemel. Volgens het Etymologisch Woordenboek van het Nederlands betekent *oost* zoveel als ‘in de richting waar de zon opkomt’ en is de betekenis van *west* ontstaan als ‘richting waar de zon omlaag gaat’ (Philippa e.a. 2003-2009: lemma’s ‘oost’ en ‘west’). Het begrip ‘noorden’ wordt opgevat als ‘het gebied waar de zon onder de aarde is (tegenover

het zuiden waar zij haar hoogste punt bereikt’); het begrip ‘zuiden’ als het tegenovergestelde van ‘noorden’ (Philippa e.a. 2003-2009: lemma ‘noord’ en ‘zuid’).

Over het gebruik van kompastoponiemen in de vroegste periode (8ste tot 12de eeuw) tasten we nog op vele punten in het duister. Casusonderzoek is hier noodzakelijk om inzicht te verwerven in de ontstaanscontext van de geattesteerde kompastoponiemen. We stellen weliswaar reeds vast dat er een discrepantie bestond tussen westelijk Vlaanderen en de rest van het studiegebied (al zijn ook daar enkele kompastoponiemen geattesteerd). Waarom mensen in bepaalde gebieden intensiever kompastoponiemen zijn gaan gebruiken, is natuurlijk heel moeilijk te achterhalen, zeker voor deze vroegste periode. Een plausibele – maar moeilijk te verifiëren – hypothese houdt in dat mensen bij de constructie van dergelijke toponiemen een beroep deden op het abstracte oriëntatiesysteem van de kardinale punten bij ontstentenis van topografische ijkpunten. Dat zou dan bij uitstek zijn gebeurd in vlakke streken, zoals bijvoorbeeld in de kustvlakte of de Kempen.

We richten onze blik nu op de enorme toename in het gebruik van de kompastoponymie vanaf de 13de eeuw en de discrepantie tussen westelijk Vlaanderen en de rest van ons studiegebied. Vanaf de 11de eeuw kende het graafschap Vlaanderen een enorme economische, commerciële en demografische expansie, die gepaard ging met een ingrijpende exploitatie en transformatie van het landschap. Dit uitte zich onder meer in toenemende verstedelijking, landwinning, wegebouw, waterbouwkundige werken, inpolderingen, de stichting van nieuwe parochies en/of dorpen, enzovoort (Verhulst 1995: 128). Deze ontwikkelingen leidden op hun beurt tot de creatie van administratieve middelen en systemen die het beheer en bestuur van dat nieuwe landschap mogelijk maakten. Orale communicatie volstond niet langer en men ging zich steeds meer op geschreven teksten baseren, die bovendien steeds vaker in de volkstaal werden opgesteld (Prevenier & de Hemptinne 2005). Eigendommen en topografische ijkpunten kregen een naam om ze van naburige of gelijkwaardige landschapselementen te onderscheiden. Het resultaat

was een explosieve toename van zowel de geschreven bronnen als van de microtoponiemen die in die bronnen werden genoteerd vanaf de 13de eeuw.

Het is dus zeker geen toeval dat ook de grote toename van de kompastoponiemen zich net in die periode voordeed. Maar er bestaan aanwijzingen die suggereren dat deze kompastoponiemen toch iets ouder zijn. Wellicht ontstond een grote reeks van de in de 13de eeuw vastgestelde kompastoponiemen al tijdens de 11de- en 12de-eeuwse ontginningsfase, maar werden ze pas later voor het eerst opgetekend. Zo is er in de 13de-eeuwse teksten vaak sprake van plaatsen ‘die men heet ...’ (of *vulgariter dictus* ...), wat erop wijst dat de namen reeds een tijdje door de lokale bevolking (en in de orale traditie) werden gebruikt ter identificatie van die plaatsen.

De grens tussen de gebieden waarin kompastoponiemen wel en niet frequent werden gebruikt, valt niet samen met de oostgrens van het graafschap Vlaanderen. Kompastoponymie was in de late middeleeuwen vooral populair in een grote westelijke zone, die heel de huidige provincie West-Vlaanderen benoorden de Leie omvat alsook het noordwestelijke kwart van de provincie Oost-Vlaanderen. In de andere delen van het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen bleef het gebruik veeleer zeldzaam, net zoals dat het geval was in laatmiddeleeuws Brabant en Limburg. Dat betekent dus dat de hierboven geschetste landschappelijke, administratieve en taalkundige ontwikkelingen – die zich in het hele graafschap voordeden – geen afdoende verklaring bieden voor de vastgestelde discrepantie tussen het westelijk deel van Vlaanderen en het oostelijk deel, Brabant en Limburg. Waarom nam de bevolking van westelijk Vlaanderen vaker haar toevlucht tot kompastoponymie dan de mensen uit deze andere regio’s?

Het is niet onaannemelijk dat de aard van het landschap het gebruik van kompastoponiemen mee heeft beïnvloed. Is het niet logisch om te veronderstellen dat kompastoponymie meer in trek of zelfs noodzakelijk was in vlakke streken (waar het reliëf amper benoemingsmotieven kon aanleveren) en/of in streken waar landschappelijke merktekens vrij zeldzaam waren? Hier

kwam het oriëntatiesysteem gebaseerd op de kardinale punten zeer goed van pas. Zo valt het op dat in regio's met minder kompastoponiemen des te meer microtoponiemen voorkomen die expliciet of impliciet verwijzen naar reliëfverschillen (zie bijvoorbeeld de *op*-, *neer*- en *over*-toponiemen, die in het westelijk deel van het graafschap Vlaanderen amper voorkwamen). We mogen hier echter niet spreken van een alternatief naamgevingsstelsel, want ook elders kwamen kompasnamen voor. En ook omgekeerd is er een uitzondering: in het allesbehalve vlakke Heuvelland ten zuiden van Ieper vinden we redelijk wat kompastoponiemen terug: duidelijke voorbeelden zijn de dorpsnaam *Westouter* of de naam *Noordhoekstraat* in de gemeente Heuvelland.

Kunnen er dan andere verklaringen voor de discrepantie in het gebruik van kompastoponiemen worden gevonden? Indien we de algemene overzichtskaart bekijken, dan zien we dat binnen het gebied waar kompastoponiemen zeer frequent voorkwamen (westelijk Vlaanderen) de dichtheid het hoogst is in het kustgebied (zie kaart 2). Tot ongeveer 15 à 20 km landinwaarts komen heel veel kompastoponiemen voor, terwijl de dichtheid verder landinwaarts stelselmatig afneemt. Mogelijk valt deze overgang samen met de grens tussen het poldergebied en zandig Vlaanderen; verder detailonderzoek is noodzakelijk om hier uitspraken over te doen.

De hoge concentratie aan kompastoponiemen in het kustgebied brengt ons tot andere hypothesen, al blijven ze voorlopig moeilijk hard te maken. Speelde de nabijheid van de zee een rol? Vele inwoners van het kustgebied waren vissers, die uiteraard over de noodzakelijke navigatietechnieken en -middelen dienden te beschikken om zich met vissersbootjes op zee te wagen. Welnu, op zee doet men bij uitstek een beroep op de stand van de zon en de sterren en dus op het kardinale navigatiesysteem. De kennis van de windrichtingen werd in het kustgebied dus actief ingezet en sijpelde misschien door in de landschapsperceptie en de manier waarop men zich aan land oriënteerde. Het intensiever gebruik van de kardinale punten als een component in de microtoponymie kan daarvan een uiting

zijn. Elders in het studiegebied was de kennis van het kardinale systeem ook aanwezig, maar werd ze amper of veel minder actief aangesproken. Ook daar kwam men uiteraard in contact met schippers en scheepvaart, maar het betrof hier voornamelijk de binnenscheepvaart, waarbij navigatie amper een rol speelde.

Een andere factor van betekenis zijn wellicht de veelvuldige bedijkingen en inpolderingen in het kustgebied vanaf de 8ste eeuw en vooral in de 11de en 12de eeuw (voor een systematisch overzicht, zie Verhulst 1995). De massale landwinning zorgde voor een grote nood aan nieuwe microtoponiemen. Kompastoponiemen waren bijzonder nuttig in een nieuw (en plat) landschap waar weinig topografische kapstokken aanwezig waren om zich te oriënteren. Desalniettemin werden ook heel veel andere soorten microtoponiemen gevormd en het zou dus bijzonder interessant zijn om na te gaan wat het relatieve aandeel van de kompastoponymie in het hele namenbestand van de regio was.

Het lijkt er in elk geval op dat we het gebruik van kompastoponymie niet alleen mogen toeschrijven aan de aard van het landschap, maar dat technologische en socio-economische ontwikkelingen mogelijk ook een rol hebben gespeeld. Dat was ook het geval in de nieuwe tijd, wanneer de kompastoponymie zich verder landinwaarts verspreidde (al bleef het toch vooral typisch voor het westen van Vlaanderen). Twee belangrijke technologische ontwikkelingen speelden een grote rol: de massale verspreiding van geschreven documenten (vooral dankzij de uitvinding van de boekdrukkunst en toename van het papiergebruik) en de grote progressie in de landmeetkunde en cartografie. Die veranderingen bleven deze keer niet meer beperkt tot één welbepaald gebied en hebben wellicht andermaal een grote invloed gehad op de perceptie van het landschap: het geometrisch opmeten van stukken land en eigendommen nam een hoge vlucht (onder meer in het kader van goederentransacties en processen) en leidde samen met de innovaties in de cartografie tot een gevoelige stijging in de aanmaak van kaarten, die op hun beurt dan weer op ruime schaal konden worden verspreid en zo

een veel breder publiek bereikten. Het is dus geen toeval dat er vanaf de 16de eeuw windstreken worden aangeduid op iconografische en cartografische documenten.

Conclusies en suggesties voor verder onderzoek

In deze bijdrage hopen we te hebben aangetoond dat kompastoponymie geen vanzelfsprekend fenomeen was en dat er opmerkelijke verschillen in de geografische verspreiding en frequentie van de kompastoponymie kunnen worden geconstateerd. Zo is het zonder meer duidelijk dat er in het westelijke deel van de Zuidelijke Nederlanden heel wat meer kompastoponiemen voorkwamen dan in de rest van het studiegebied. Die kompastoponiemen worden reeds vanaf de 8ste eeuw in de geschreven bronnen vermeld, al merken we vooral vanaf 1200 een explosieve toename van het aantal attestaties. Dat heeft uiteraard te maken met de steeds toenemende verschriftelijking en met de grote toename van microtoponiemen *tout court*, maar wellicht ook met landschappelijke, economische en mogelijk zelfs technologische ontwikkelingen. Van de meeste toponiemen die we kort na 1200 aantreffen, vermoeden we dat ze al eerder in de orale traditie voorkwamen. Wellicht zijn de meeste daarvan ontstaan in de 11de of 12de eeuw. De afwezigheid van landschappelijke merktekens in de kustvlakte deed de bevolking sneller teruggrijpen naar het abstracte systeem van kardinale punten, die als eerste componenten werden verankerd in de plaatsnamen. Omgekeerd zorgden de reliëfverschillen en de aanwezigheid van landschappelijke merktekens in de rest van het studiegebied voor voldoende topografische oriëntatiepunten om toponiemen te vormen.

In deze eerste verkennende bijdrage hebben we getracht het fenomeen van de kompastoponymie in kaart te brengen en hebben we enkele voorzichtige verklaringen voor de spreiding en evolutie van het fenomeen naar voor gebracht. Wij zijn ons ervan bewust dat deze voorlopig vrij rudimentair zijn en verdere uitwerking verdienen. Het onderzoek is dus verre van afgerond.

We hopen dat onze inzichten en hypothesen verder uitgediept en geverifieerd kunnen worden aan de hand van een aantal representatieve detailstudies van de microtoponymie van één enkele of een klein aantal plaatsen. Het is tevens interessant om een licht te werpen op de relatie met alternatieve benoemingsstrategieën, want in ons onderzoeksgebied bestonden uiteraard ook andere naamgevingstradities, zoals bijvoorbeeld de benoeming van landschappelijke fenomenen naar een persoon, naar de begroeiing en naar de bodemgesteldheid. Ten slotte hopen we dat het onderzoek naar de historische kompastonymie ook ingang vindt in het buitenland (en voornamelijk dan in aangrenzende gebieden zoals Nederland, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland) zodat onze resultaten op ruimere schaal vergeleken en geïnterpreteerd kunnen worden. Het is immers de vraag of de vastgestelde discrepanties en evoluties ook waarneembaar zijn in andere gebieden én of onze verklaringen ook daar opgaan.

Bibliografie

- BOUVIER 2007: J.-C. BOUVIER, *Les noms de rues disent la ville*. Paris, 2007.
- DEBRABANDERE, DEVOS et al. 2010: F. DEBRABANDERE, M. DEVOS, P. KEMPENEERS, V. MENNEN, H. RYCKEBOER & W. VAN OSTA, *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*. Brussel, 2010.
- DE FLOU 1914-1938: K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*. Brugge, 1914-1938, 18 delen.
- DE VOS e.a. 1990: A. DE VOS, L. STOCKMAN & J. TAELEMAN, *Meetjeslandse plaatsnamen van vóór 1600. Deel I. Het ambacht Maldegem. Band 2 Maldegem. Band 3 Sint-Laureins*. Maldegem, 1990.
- GOEMINNE & VANHEE 2000: L. GOEMINNE & T. VANHEE, *Toponymie van Petegem-aan-de-Leie. Oude en nieuwe plaatsnamen*. Deinze, 2000.
- FEBVRE & MARTIN 1997: L. FEBVRE & H.-J. MARTIN, *The coming of the book: the impact of printing 1450-1800*. London, 1997.
- GROOTAERS & KLOEKE 1934: L. GROOTAERS & G. KLOEKE, herzien en bijgewerkt door W. PEE & P.J. MEERTENS, *Systematisch en alfabetisch*

- register van plaatsnamen voor Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen.* 's-Gravenhage, 1934.
- GYSELING 1950: M. GYSELING, *Toponymie van Oudenburg*. Brussel, 1950.
- GYSELING 1960: M. GYSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijken West-Duitsland (vóór 1226)*. Brussel, 1960.
- Helsen 1944: J. Helsen, *Toponymie van Noorderwijk*. Brussel, 1944.
- HELSEN & HELSEN 1978: A.-M. HELSEN & J. HELSEN, *Gehuchtnamen in de Antwerpse Kempen*. Leuven, 1978.
- MOLEMANS & THIRY 1978: J. MOLEMANS & A. THIRY, *Naamkundig repertorium: machinale bewerking van de onuitgegeven toponymische dokumentatie uit Nederlandstalig België (1925-1975)*. Leuven, 1978, 124 delen (afdruk van de databank).
- MOSTERT 1995: M. MOSTERT, *Communicatie in de middeleeuwen. Studies over de verschriftelijking van de middeleeuwse cultuur*. Hilversum, 1995.
- PHILIPPA e.a. 2003-2009: M. PHILIPPA, F. DEBRABANDERE, A. QUAK, T. SCHOONHEIM & N. VAN DER SIJS (red.), *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam, 2003-2009 (online raadpleegbaar: <http://www.etymologie.nl/>).
- PREVENIER & DE HEMPTINNE 2005: W. PREVENIER & T. DE HEMPTINNE, 'La Flandre au moyen âge. Un pays trilinguisme administratif'. In: O. Guyotjeannin (red.), *La langue des actes. Actes du XIe Congrès international de diplomatique (Troyes, jeudi 11-samedi 13 septembre 2003)*. Paris, 2005 (online raadpleegbaar: http://elec.enc.sorbonne.fr/CID2003/de-hemptinne_prevenier).
- REINSMA 2006: R. REINSMA, *Van hier tot Tokio. Hoe zijn aardrijkskundige namen ontstaan?* Den Haag, 2006.
- ROOM 1992: A. ROOM, *The street names of England*. Stamford, 1992.
- VERHULST 1995: A. VERHULST, *Landschap en Landbouw in Middeleeuwse Vlaanderen*. s.l., 1995.

Bijlage 1

Bijlage 2 en de in het artikel opgenomen kaarten werden samengesteld op basis van de onderstaande studies.

OVERZICHTSWERKEN

- A. CARNOY, *Origines des Noms des Communes de Belgique (y compris les noms des rivières et principaux hameaux)*. Louvain, s.d., 2 delen.
- A. CARNOY, *Origine des Noms de Lieux des environs de Bruxelles*. Bruxelles, s.d.
- M. COLRUYT, *Bijdrage tot de toponymie van de Vlaamse bezittingen van de abdij van Affligem*. Leuven, 1961 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*. Brugge, 1914-1938, 18 delen.
- F. DEBRABANDERE, M. DEVOS, P. KEMPENEERS, V. MENNEN, H. RYCKEBOER & W. VAN OSTA, *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*. Brussel, 2010.
- L. ENGELN, *De donknamen in Zuid-Nederland*. Leuven, 1957 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Brussel, 1960.
- J. MANSION, *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*. Brussel, 1935.
- J. MOLEMANS & A. THIRY, *Naamkundig repertorium : machinale bewerking van de onuitgegeven toponymische dokumentatie uit Nederlandstalig België (1925-1975)*. Leuven, 1978, 124 delen.

WEST-VLAANDEREN

- M. COORNAERT, *De topografie, de geschiedenis en de toponimie van St.-Pieters-op-de-Dijk tot 1899*. Brugge, 1972.
- F. DEBRABANDERE, 'Kortrijkse plaatsnamen tot in de 15e eeuw', in: *De Leiegouw*, 1999, XLII, 2, pp. 131-197.
- G. DE CLERCQ, *Toponymie van Veurne*. Leuven, 1957 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

- L. DEFRAEYE, *Deerlijk's plaatsnamen*. Deerlijk, 1942.
- D. DENYS, *Plaatsnamen van Roeselare*. Leuven, 1950 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- D. DENYS, *Toponymie van Roeselare*. Roeselare, 1952.
- P. GALLANT, *Toponymie van Wervik*. Wervik, 1963.
- A. EMAER, *Toponymie van Wervik*. Leuven, 1962 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*. Brussel, 1950.
- D. JOYE, *Bijdrage tot de Toponymie van Poperinge*. Leuven, 1977 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. LUYSSAERT, *Toponymie van Bossuit, Moen en Outrijve tot 1650*. Oudenaarde, 1968.
- J.H. MAES, *Beselaarse plaatsnamen en mengelingen*. s.l., 1970.
- J. POLLET, *Toponymie van Meetkerke met een geschiedkundige schets*. Brugge, s.d.
- J. POLLET & J. HELSEN, *Toponymie van Varsenare*. Brussel, 1933.
- A. SCHOUTEET, *De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis*. Brugge, 1977.
- P. SEGERS, *Bijdrage tot de toponymie van Lauwe*. Leuven, 1977 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- H. VANDENBERGHE, *Toponiemen van Groot-Poperinge*. Poperinge, 2008.
- J. VANDROMME, *Bijdrage tot de toponymie van Izegem*. Leuven, 1975 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- V. VERFAILLIE, *Schets ener toponymie van Ieper. Historisch bewerkt tot omstreeks 1600*. Leuven, 1948 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

OOST-VLAANDEREN

- E. BAETEN, *Bijdrage aan de toponymie van Eksaarde*. Gent, 2008 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- M. BOUMAN, *Toponymie van Sint-Lievens-Houtem (van 1227-1642)*. Gent, 1961 (Rijksuniversiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M. BOVYN, *Toponymie van Sint-Gillis-bij-Dendermonde*. Dendermonde, 1949.
- M. BOVYN, *Toponymie van Lebbeke*. Dendermonde, 1957.
- M. BOVYN, *Denderbelle*. Denderbelle, 1969.

- J. DAMMAN, *Toponymie van Oudenaarde*. Leuven, 1959 (Instituut voor Naamkunde, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. DE BROUWER, *Toponymie van Hofstade*. Merchtem, 1950.
- J. DE BROUWER, *Oostvlaamse plaatsnamen. I. Hofstade*. Leuven – Brussel, 1950.
- J. DE BROUWER, *Oostvlaamse plaatsnamen. II. Haaltert*. Leuven – Brussel, 1955.
- J. DE BROUWER, *Oostvlaamse plaatsnamen. III. Impe*. Leuven – Brussel, 1958.
- J. DE BROUWER, *Oostvlaamse plaatsnamen. IV. Lede*. Leuven – Brussel, 1958.
- J. DE BROUWER, *Oostvlaamse plaatsnamen. V. Denderleeuw*. Leuven – Brussel, 1960.
- J. DE BROUWER, *Toponymie van Pollare*. s.l., s.d.
- J. DEGLINNE, *Proeve eener toponymische studie van het arrondissement St-Niklaas (+ Burcht en Zwijndrecht - Lokeren, Temsche en St-Niklaas)*. Leuven, 1941 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- S. DE HAUWERE, *Toponymie van Hamme tot 1650*. Gent, 2006 (Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. DE MULDER, *Toponymie van Knesselare tot 1650*. Gent, 2009 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- K. DE NORRE, *Bijdrage tot de toponymie van Mere*. Leuven, 1984 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & G. ANDRIES, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel III. Het Gentse. Band 2 Lovendegem*. s.l., 1993.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & M. DEVOS, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel II. Het Houtland. Band 1 Aalter*. Maldegem, 1991.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & M. DEVOS, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel II. Het Houtland. Band 2 Bellem*. s.l., 1992.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & J. LUYSSAERT, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel III. Het Gentse. Band 4 Merendree*. s.l., 1999.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & J. LUYSSAERT, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel III. Het Gentse. Band 5 Vinderhout*. s.l., 2001.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & J. LUYSSAERT, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel III. Het Gentse. Band 8 Nevele*. s.l. [Nevele], 2011.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & J. TAELDEMAN, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel I. Het ambacht Maldegem. Band 1 Adegem*. Maldegem, 1989.

- A. DE VOS, L. STOCKMAN & J. TAELEDEMAN, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel I. Het ambacht Maldegem. Band 2 Maldegem. Band 3 Sint-Laureins*. Maldegem, 1990.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN & P. VAN DE WOESTIJNE, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel IV. De Keuren van Eeklo-Lembeke en Kaprijke. Band 1 Eeklo*. s.l., 1994.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN, K. MATTHEEUWS & M. DEVOS, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel VIII. Het Ambacht Zomergem. Band 3 Zomergem*. s.l., 1997.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN, F. VAN DE WALLE & M. DEVOS, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel VIII. Het Ambacht Zomergem. Band 1 Oostwinkel & Ronsele*. s.l., 2006.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN, J. VANDEVEIRE & M. DEVOS, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel II. Het Houtland. Band 4 Ursel*. s.l., 2008.
- A. DE VOS, L. STOCKMAN, P. VAN DE WOESTIJNE & M. DEVOS, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel IV. De Keuren van Eeklo-Lembeke en Kaprijke. Band 2 Lembeke*. s.l., 2010.
- L. DE VOS, *Toponymie van Sleidinge*. Gent, 1974 (Rijksuniversiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. DE WISPELAERE, *Bijdrage tot de toponymie van Waarschoot tot 1639*. Gent, 2011 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- E. DULLAERT, *Bijdrage tot de toponymie van Lokeren*. Gent, 2008 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- M. FRANCO, *Toponymie van Geraardsbergen tot 1600*. Gent, 1979 (Rijksuniversiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. GOEMINNE & T. VANHEE, *Toponymie van Petegem-aan-de-Leie. Oude en nieuwe plaatsnamen*. Deinze, 2000.
- L. GOEMINNE, F. SANTENS & F. SPELEERS, *Toponymie van Anzegem*. s.l., 2003-2004, 2 delen.
- L. GOEMINNE, M. VANDEPUTTE & D. VANQUICKELBERGHE, *Toponymie van Olsene. Oude en nieuwe plaatsnamen*. s.l., 2002.
- L. GOEMINNE, M. VANDEPUTTE & F. WILLEMIJNS, *Toponymie van Zulte. Oude en nieuwe plaatsnamen te Zulte*. s.l., 1999.
- M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen – Brussel – Gent – Leuven, 1954.
- V. FRIS, *De historische persoonsnamen der straten van Gent. Honderd levensbeschrijvingen*. Gent, s.d.
- K. HAERENS, *Oude straatnamen van Gent*. Gent, 1982.

- A. HAERS van der MEULEN, *Toponymie van Aalst tot het einde der 15^e eeuw*. Leuven, 1961 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. HAVERBEKE, *Bijdrage tot de toponymie van de Meetjeslandse polderdorpen*. Gent, 2010 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- D. HERREGODTS, *Toponymie van Eine tot 1687*. Gent, 1999 (Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. LAEVAERT, *Benaming van Huizen, Hofsteden, Herbergen, Brouwerijen, Molens en Bomen, te Sint-Niklaas (tot het einde van de 18e eeuw)*. Sint-Niklaas, 1952.
- L. LAEVAERT, *Oorsprong en betekenis der Sint-Niklase straatnamen*. Sint-Niklaas, 1956.
- R. LEMAIRE, *Toponymie van Wetteren*. Leuven, 1965 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. LINDEMANS, *Plaats- en persoonsnamen in oude cijnsboeken. Proeve van bewerking naar het renteboek der St. Baafsabdij te St.-Lievens-Houtem (XVe eeuw)*. Leuven – Brussel, 1941.
- J. LINDEMANS, *Brabantsche plaatsnamen. IV. Baardgem*. Leuven – Brussel, 1932.
- J. LUYSSAERT, *Het Gentse. Band 5 Landegem*. s.l., 2009.
- B. PERSOONS, 'Toponymie van Sint-Goriks-Oudenhove tot 1650', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, LXXXII, pp. 177-323.
- J. SERVOTTE, *Toponymie van Temse*. s.l., 1926 (onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- C. TAVERNIER-VEREecken, *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253. Een bijdrage tot de kennis van het oudste Middelnederlands*. s.l., 1968.
- L. VAN CAUWENBERGHE, *Inleiding tot de Toponymie van Ronse*. Leuven, 1974 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- H. VAN DEN ABEELE, *Geschiedenis van Sint-Martens-Laathem aan Bosch en Leie*. Leuven, 1909.
- H. VAN DER BAUWHEDE, *Bijdrage tot de toponymie van Evergem tot 1650*. Gent, 2011 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- J. VAN DE VELDE, *Bijdrage tot de microtoponymie van Wachtebeke*. Gent, 2011 (Universiteit Gent, onuitgegeven masterscriptie).
- L. VAN DURME, *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute*. Gent, 1986-1988-1991, 3 delen.

- L. VAN DURME, 'Plaatsnamen te Zottegem en Strijpen', in: *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 1999, IX, 2, pp. 3-208.
- H. VANGASSEN, 'Plaatsnamen te Ninove. Grasland', in: *Het Land van Aalst*, 1957, IX, 3, pp. 97-110.
- M. VANHAESEBROECK, *Toponymie van Deinze 1100-1600*. s.l., 1982.
- A.-M. VAN HOEVE, *Bijdrage tot de toponymie van Sint-Gillis-Waas*. Leuven, 1974 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. VAN LAERE, *Toponymie van Grembergen*. Leuven, 1950 (Katholieke Universiteit van Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- P. VANNEGEN, *Proeve eener toponymische studie over de kantons Geeraardsbergen, Herzele, Ninove en Zottegem*. Leuven, 1946 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- T. VERBEKEN, *Een naamkundige studie van de Wondelgemse toponiemen tot 1600*. Gent, 2009 (Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. VERVAET, *Een sociaal-economische en landschappelijke studie van een plattelandsgemeenschap in het Land van Waas: Sinaai 17e-18e eeuw*. Gent, 2007 (Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J.-F. WILLEMS, *Mémoire sur les noms des communes de la province de Flandre orientale*. Bruxelles, 1845.

VLAAMS-BRABANT

- A.A.M. BAL, *Huizingen. Toponymische studie*. s.l., 1979.
- R. BILLIET, *Toponymie van Herne*. Gent, 1955.
- L. BOONANTS, *Naamkundige bewerking van J. Verbesselts 'Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw' (delen IV en V)*. Leuven, 1986 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- F. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*. Brussel, 1949.
- P. BORREMANS & J. DE BEUL, 'Toponymie van Lennik. Sint-Kwintens-Lennik, Eizeringen, Sint-Martens-Lennik, Gaasbeek', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik*, 2002, VI, pp. 7-77.
- T. BOSMAN, *Toponymie van Londerzeel (tot 1600)*. Brussel, 1965 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M. SACRÉ, *Plaatsnamen te Londerzeel*. Leuven, 1933-1934.

- M. SACRE, 'Plaatsnamen te Londerzeel', in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1933-1934, XVI, pp. 55-62, 113-121, 250-256 & 335-342.
- F. BOSMANS, A. PATERNOSTER, J. PERSOONS & E. VAN POUCKE, 'Wegen en straten Leeuw-Centrum', in: *Leve*, 2002, XXI, 1-4, pp. 5-142.
- F. BOSMANS, J. PERSOONS & E. VAN POUCKE, 'Wegen en straten van het Negenmanneke', in: *Leve*, 2003, XXII, 1-3, pp. 5-92.
- F. BOSMANS, J. PERSOONS & E. VAN POUCKE, 'Wegen en straten van Zuun', in: *Leve*, 2004, XXIII, 3-4, pp. 5-88.
- E. BOSQUET, *Bijdrage tot de Brabantse Toponymie (van A tot R) volgens het nagelaten materiaal van Dr. Jan Lindemans*. Leuven, 1968 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M. BUELENS, *Bijdrage tot de toponymie van Strombeek-Bever*. Leuven, 1978 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. CALDERON, *Historiek der straten van Vilvoorde*. s.l., 1993.
- R.E.F. CALUWAERTS, 'Toponymie van Wezembeek – Oppem', in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1967, L, 4-5, pp. 153-187.
- A.-G. CHOTIN, *Études étymologiques sur les noms des villes, bourgs, villages, hameaux, rivières et ruisseaux de la province du Brabant*. Paris – Bruxelles, 1859.
- F. CLAES, *Toponymie van Webbekom*. Leuven, 1994.
- G. DEGELING, *Toponymie van Diest*. Leuven, 1927 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- L. DE MAN, *Toponymie van Leuven*. Leuven, 1937 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L.J. DEMAN, *Toponymie der stad Leuven*. Leuven, s.d. (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- P. de ROY, *Scherpenheuvel Diest*. Leuven, 1944 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. DE WANDELEER, *Toponymie van de Gemeente Groot-Bijgaarden*. Brussel, 1967 (Vrije Universiteit te Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. DE WEERDT, 'Gooik en omstreken. Historische en legendarische herinneringen', in: *Het oude land van Edingen en omliggende*, 1977, V, pp. 288-293.
- E. DEWOLFS, *Oostbrabantsche plaatsnamen. II. Tienen*. Leuven – Brussel, 1941.
- L. GALICIA & P. REEKMANS, *Straten en Gangen binnen de muren van de stad Leuven*. Leuven, 2005.

- T. HEREMANS, *Toponymie van Herent*. Leuven, 1936 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. HERMANS, *Toponymie van Betekom*. Leuven, 1961 (Katholieke Universiteit van Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- E.A. JANSSENS, *Toponymie van Vilvoorde*. Leuven, 1940 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- R. KELLER, *Bijdrage tot de toponymie van Zemst*. Leuven, 1978 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- P. KEMPENEERS, *Hoegaardse plaatsnamen*. Leuven, 1985.
- P. KEMPENEERS, *Tiense plaatsnamen*. Tienen, 1987.
- P. KEMPENEERS, *Oost-Brabantse plaatsnamen. 8. Waanrode*. Leuven, 1998.
- P. KEMPENEERS, *Thuis in Tienen*. Tienen, 1999.
- P. KEMPENEERS, *Toponymie van Landen*. Leuven, 2000.
- P. KEMPENEERS, *Oost-Brabantse plaatsnamen. 9. Goetsenhoven*. Leuven, 2002.
- P. KEMPENEERS, *Zoutleeuw. Een toponymisch-geschiedkundige studie*. Leuven, 2003.
- P. KEMPENEERS, *Toponymie van Budingen. Een geschiedkundige en toponymische studie*. Tongeren, 2005.
- P. KEMPENEERS, 'Toponymie van Sint-Margriet-Houtem. Een geschiedkundige en toponymische studie', in: *Oost-Brabant. Heemkundig Tijdschrift voor het Hageland en omgeving*, 2006, XXXXIII, 3, pp. 101-228.
- P. KEMPENEERS, 'Toponymie van Attenrode-Wever. Een geschiedkundige en toponymische studie', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 2007, LXXIX, pp. 195-348.
- P. KEMPENEERS, *Glabbeek-Zuurbemde. Een geschiedkundige en toponymische studie*. Glabbeek, 2008.
- P. KEMPENEERS, *Aarschot. Plaatsnamen en hun Geschiedenis*. Tienen, 2009.
- P. KEMPENEERS, 'Binkomse Plaatsnamen', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 2011, LXXXIII, pp. 109-234.
- P. KEMPENEERS, *Boutersem. Plaatsnamen en hun Geschiedenis*. Tienen, 2011.
- M. LASURE, *Bijdrage tot de Brabantse toponymie volgens het nagelaten materiaal van Dr. Jan Lindemans*. Leuven, 1966 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

- G. LEMMENS-SWINNEN, *Bijdrage tot de studie van de gehuchtnamen in het arrondissement Leuven*. Leuven, 1973 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. LINDEMANS, *Toponymie van Opwijk*. Brussel, 1930.
- J. LINDEMANS, *Toponymie van Opwijk*. 's-Gravenhage, 1931.
- J. LINDEMANS, *Brabantsche Plaatsnamen. V. Beersel*. Leuven – Brussel, 1935.
- J. LINDEMANS, *Brabantsche Plaatsnamen. VI. Beert*. Leuven – Brussel, 1936.
- J. LINDEMANS, *Brabantsche plaatsnamen. VII. Beigem*. Leuven – Brussel, 1937.
- J. LINDEMANS, *Brabantsche Plaatsnamen VIII. Bekkerzeel*. Leuven – Brussel, 1940.
- J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen. XI. Bellingen*. Leuven – Brussel, 1951.
- J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen. XII. Bogaarden*. Leuven – Brussel, 1951.
- J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen. XIII. Borchtlombeek*. Leuven – Brussel, 1952.
- J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*. Tongeren, 1952.
- J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen. XIV. Brussegem - Oppem en Ossel*. Leuven – Brussel, 1967.
- J. LINDEMANS, *Toponymie van Merchtem*. s.l., s.d. (onuitgegeven handschrift).
- J. LINDEMANS & F. BORGERS, *Oostbrabantse plaatsnamen. III. Geetbets*. Leuven – Brussel, 1949.
- J. LINDEMANS & C. THEYS, 'Plaatsnamen te Ruisbroek', in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1940, XXIII, pp. 65-81.
- J. LINDEMANS & C. THEYS, *Brabantsche Plaatsnamen. IX. Drogenbosch*. Leuven – Brussel, 1942.
- J. LINDEMANS & C. THEYS, *Brabantse Plaatsnamen. X. Dworp*. Leuven – Brussel, 1948.
- E. MARTENS, 'Monographie de la paroisse de Kerkom en Brabant. Troisième partie. Toponymie de la Commune', in: *Hagelands Gedenkschriften*, 1915, pp. 16-185.
- J. MERTENS, *Historisch-Naamkundige studie van Deurne in de Zuiderkempen, Brabantse gemeente en Luikse parochie*. Hechtel-Eksel, 1988.
- A. NACKAERTS, *Inleiding tot de plaatsnamenstudie van het Hageland*. Leuven, s.d. (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

- J. PEIGNEUR, *Toponymie van Heverlee*. Leuven, 1942 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J.J. REYNAERTS, *Bijdrage tot de toponymie van Tienen*. Leuven, 1942 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- N. SCHEPERS, *Toponymisch onderzoek over de gemeente Kortenberg*. Brussel, 1969 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- O. SMOES, *Bijdrage tot de toponymie van Linkebeek*. Brussel, 1969 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- G. TORISAEN, *Bijdrage tot de toponymie van Zellik*. Leuven, 1980 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J.P. TYTGAT, 'Schepenbrieven van het Kestergewoud', in: *Het oude land van Edingen en omliggende*, 1982, X, 2, pp. 110-130.
- L. ULENS, *Toponymie van Lubbeek*. s.l., 1925 (onuitgegeven handschrift).
- M. VAN BEVER, *Een bijdrage tot de toponymie van Sint-Pieters-Leeuw*. Brussel, 1971 (Vrije Universiteit Brussel (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. VAN DEN BROECK, *Toponymie van Wemmel*. Leuven, 1959 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- G. VAN DEN WIJNGAERT, *Toponymie van Muisen*. Leuven, 1957 (Katholieke Universiteit van Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- G. VANDE PUTTE, *Toponymie van Overijse*. Leuven, 1968 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- R. VAN DESSEL, *Toponymie van Sint-Kwintens-Lennik*. Leuven, 1936 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. VAN ECHELPOEL, *Bijdrage tot de Brabantse Toponymie (van L tot W) volgens het nagelaten materiaal van Dr. Jan Lindemans*. Leuven, 1967 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J.A. VAN ELSSEN, *Plaatsnamen te Lippeloo*. Leuven, 1931-1932.
- U. VANERMEN, *De rode-toponiemen in Vlaams-Brabant*. Leuven, 1960 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. VAN HOVE, *Toponymie van de gemeente Wolverthem*. s.l., 1928 (onuitgegeven handschrift).

- A. VAN INGELGOM, *Toponymie van Berg (bij Kampenhout)*. s.l., 1926 (onuitgegeven handschrift).
- A. VAN INGELGOM, *Toponymie van Nederockerzeel*. s.l., 1926 (onuitgegeven handschrift).
- A. VAN INGELGOM, *Toponymische studie over de gemeente Kampenhout*. s.l., 1926 (onuitgegeven handschrift).
- E. VAN POUCKE, 'Wegen en straten van Vlezenbeek, Sint-Laureins-Berchem en Oudenaken', in: *Leve*, 2005, XXIV, 3-4, pp. 3-118.
- V. VERSTEGEN, *Oostbrabantse plaatsnamen. I. Attenrode-Wever*. Leuven - Brussel, 1967.
- J. VERTONGHEN & L. VERHASSELT, *Geschiedenis van Steenhuffel. 1^e deel: Toponymie*. Steenhuffel, 1971.
- J. VOGELS, *Toponymie van Zichem*. Leuven, 1946 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. VOLLON, *Bijdrage tot de toponymie van het kanton Tienen. (Historische bewerking der gemeenten Ezemaal, Goetsenhoven en Sluizen)*. Leuven, 1944 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. WALCKIERS, *Bijdrage tot de toponymie van Vossem*. Leuven, 1979 (Katholieke Universiteit te Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling)).
- L. WITTEBOLS, *Plaatsnamen te Rotselaar*. s.l., 1937 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M. WYNANTS, *Toponymie van Duisburg*. Leuven, 1972 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

BRUSSELS GEWEST

- J. AERTS, *Toponymie van Jette en Ganshoren*. Brussel, 1957 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- G. CEULEMANS, *Toponymische studie der gemeente Vorst tot de XVIIe eeuw*. Brussel, 1941 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. COSYN, 'De plaatsnamen van Laken (Brussel)', in: *De Brabantse Folklore*, 1923, III, 14, pp. 45-53.
- B. DE CONINCK, *Bijdrage tot de toponymie van Sint-Pieters-Woluwe*. Brussel, 1972 (Université Libre de Bruxelles, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. DEQUICK, *Toponymie van het Zoniënwoud*. Leuven, 1944 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

- M. JACOBS, *Toponymie van Anderlecht*. Anderlecht, 1995.
- F. JANSSENS, *Straatnaamgeving in de Middeleeuwen. Brussel 13de-16de eeuw*. Brussel, 1983 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- G. LEBOUÇ, *Histoire insolite des rues de Bruxelles*. Bruxelles, 2007.
- J. LINDEMANS & E. VAN DER LINDEN, *Het Cijnsboek van Duyst. Excerpten en aantekeningen*. Leuven – Brussel, 1931.
- W. LIPPENS, 'Uit het verleden van Sint-Lambrechts-Woluwe. Straatnamen en hun Geschiedenis', in: *De Brabantse Folklore*, 1970, 186, pp. 186-192.
- E. LOUDÈCHE, *Inleiding tot de toponymie van Ste - Agatha- Berchem en Koekelberg*. Brussel, 1965 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- M.-R. MERTENS, *Toponymie van Schaarbeek (tot einde 15°E)*. Brussel, 1965 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. d'OSTA, *Les rues disparues de Bruxelles*. Bruxelles, 1979.
- J. d'OSTA, *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*. Bruxelles, 1986.
- L. PEENE, *Land- en cijnsboek St-Ĵanshospitaal, Brussel. Excerpten uit cartularium 1307 en uit originelen van 1195 tot 1356. Onomastische Studie*. Brussel, 1949 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. VANBEGIN, *Bijdrage tot de toponymie van Sint-Stevens-Woluwe*. Brussel, 1971 (Université Libre de Bruxelles, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J.-L. VANBRABANT, *Bijdrage tot de toponymie van Brussel, hoofdzakelijk in de 17e en 18e eeuw*. Brussel, 1958 (Vrije Universiteit Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A.H. VAN DIJCK, 'Persoons- en plaatsnamen te Etterbeek in de XVe eeuw', in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1940, XXIII, p. 189.
- A.C.H. VAN LOEY, *Studie over de Nederlandsche plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel*. Leuven, 1931.
- M. VANLOFFELD, *Bijdrage tot de toponymie van Etterbeek gebaseerd op het materiaal van A.H. Van Dyck*. Leuven, 1978 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- P. VAN NIEUWENHUYSEN, *Bijdrage tot de toponymie van Sint-Ĵans-Molenbeek*. Leuven, 1979 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- P. VAN NIEUWENHUYSEN, 'De toponymie van Jette-Ganshoren in kort bestek', in: *Notre Comté*, 1993-1994, XXIII-XXIV, pp. 13-16.

- P. VAN NIEUWENHUYSEN, *Historische toponymie van Laken*. Brussel, 2009.
- B. VANNIEUWENHUYZE, *Brussel, de ontwikkeling van een middeleeuwse stedelijke ruimte*. Gent, 2008 (Universiteit Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- G. VAN OBBERGEN, *Toponymie van Sint-Lambrechts-Woluwe*. Gent, 1959 (Rijksuniversiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- VERNIERS (Louis), 'Toponymie van Vorst-bij-Brussel', in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1943, XXVI, 3-4, pp. 111-118; 1943, XXVI, 5-6, pp. 189-192; 1943, XXVI, 7-12, pp. 241-246.
- A. VINCENT, 'Les noms de lieux d'Anderlecht', in: *Anderlecht. Histoire. Art. Archéologie. Folklore. Numéro spécial du Folklore brabançon – édité à l'occasion de l'Exposition*, 1930, X, 55-56, pp. 122-151.

ANTWERPEN

- A. ADRIAENSEN, *Toponymie van Retie*. Leuven, 1965 (Katholieke Universiteit van Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- K. COOLS, *Een Groot (-) Geels Etymologisch Plaatsnamenboek*. Schaffen, 2003.
- K. COOLS, *Toponymie van Geel*. Leuven, 2007 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsthesis).
- H. DE KOK & G. LANDUYT, *Turnhout in straatnamen*. Turnhout, 2009.
- J. DE PAUW, *Plaatsnaamkunde over Arendonk*. Arendonk, 1973.
- F. DE RIDDER & J. LINDEMANS, *Antwerpse plaatsnamen. II. Hombeek*. Leuven – Brussel, 1947.
- K. EYCKMANS, *Bijdrage tot de toponymie van Herselt en Ramsel*. Leuven, 1975 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- R. GOOSSENS, *Toponymie van Schilde*. Leuven, 1946 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. HELSEN, *Bijdrage tot de Studie van de namen der Gehuchten in de Antwerpse Kempen*. Leuven, 1960 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A.-M. HELSEN & J. HELSEN, *Ghuchtnamen in de Antwerpse Kempen*. Leuven, 1978.
- J. HELSEN, 'Plaats- en persoonsnamen te Noorderwijk', in: *Mededeelingen uitgegeven door de Vla. Top. Vereeniging te Leuven*, 1932, pp. 1-15.

- J. HELSEN, *Toponymie van Noorderwijk*. Brussel, 1944.
- L. HERMANS, *Toponymie van Hoogstraten*. Leuven, 1967.
- L. HERMANS, *Antwerpse plaatsnamen. I. Hoogstraten*. Leuven – Brussel, 1968.
- L. HOLVOET, *Geschiedkundige toponymie van Lier*. Leuven, 1942 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. MESKENS, *Bijdrage tot de toponymie van Hoboken*. Leuven, 1979 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- E. MOEREMANS, *Bijdrage tot de toponymie van Klein - Brabant (Puurs - Oppuurs - Breendonk - Liezele - Ruisbroek)*. Leuven, 1949 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- F. PRIMS & M. VERBEECK (Mich.), *Antwerpsch Straatnamenboek. Lijst van al de straatnamen op 1 januari 1938, met hun beteekenis, naamreden, oorsprong der straat en veranderingen*. Antwerpen, 1938.
- G. PROOST, *Bijdrage tot de toponymie van Gierle*. Leuven, 1975 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- V. STEURS & D. UYTTERHOEVEN, *De toponymie van Mechelen met een historische inleiding*. Borgerhout, 1926.
- W. VAN CASTER, *Namen der straten van Mechelen en korte beschrijving hunner vorige of nog bestaande oude gebouwen*. Antwerpen, 1901.
- E. VAN DEN BROECK, *Toponymie van Vorselaar*. Leuven, 1938 (Universiteit te Leuven [sic], onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- R.C. VAN DEN EECKHAUT, *Toponymie van het Land van Brecht*. Leuven, 1958 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- R. VAN DEN EECKHAUT, *Toponymie van Brecht & St-Lenaarts*. Leuven, 1942 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- R. VANDE WEGHE, *Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen*. Antwerpen, 1977.
- F. VAN EYNDE, *Bijdrage tot de toponymie van Duffel*. Leuven, 1951 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. VAN GORP, 'Plaatsnamen te Turnhout', in: *Mededeelingen uitgegeven door de Vla. Top. Vereeniging te Leuven*, 1934, pp. 77-93.
- J. VAN GORP, 'Donk-namen in de Provincie Antwerpen', in: *Mededeelingen uitgegeven door de Vla. Top. Vereeniging te Leuven*, 1935, pp. 308-325.

- E. VAN LOOK, *Toponymie der aloude Heerlijkheid Ekeren (Ekeren, Brasschaat, Hoevenen en Kapellen)*. Leuven, 1941 (Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. VAN ORSHAEGEN, *Toponymie van Herentals*. Leuven, 1947 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- W. VAN OSTA, *Toponymie van Brasschaat*. Leuven, 1990 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- W. VAN OSTA, *Toponymie van Brasschaat*. Gent, 1995.
- R. VAN PASSEN, *Toponymie van Kontich en omgeving*. Leuven, 1947 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- R. VAN PASSEN, *Toponymie van Kontich en Lint*. Gent, 1962.
- R. VAN PASSEN, *Toponymie van Waarloos*. Tongeren, 1997.
- R. VAN PASSEN & K. ROELANDTS, *Toponymie van Wilrijk*. Leuven – Brussel, 1967.
- G. VANREUSEL, *Bijdrage tot de Toponymie van Mol*. Leuven, 1943 (Katholieke Universiteit – Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- F. VERBIEST, *De toponymie van Oolen (prov. Antwerpen)*. Leuven, 1940 (Katholieke Hoogeschool van Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- D. WILS, *Toponymie van Deurne – Borgerhout*. Leuven, 1946 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. WOESTENBURG, *De Toponymie van Weelde*. Leuven, 1958 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

LIMBURG

- C. BAMPS & E. GERAETS, *Hasselt-jadis. 2me partie. Recherches historiques et archéologiques sur la situation ancienne de la banlieue de cette localité avec une carte*. Hasselt, 1895.
- M. BORGERS, *Toponymie van Lummen*. Leuven, 1941 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- G. CORNIPS, *Toponymie van de gemeente Maaseik tot 1600*. Leuven, 1957 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. CUVELIER & C. HUYSMANS, *Toponymische studie over de oude en nieuwere plaatsnamen der gemeente Bilzen*. Gent, 1897.

- C. DENVOZ, *Bijdrage tot de toponymie van de Gemeente. Sint-Truiden*. Leuven, 1928 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- R. DRAELANTS, *Toponymie van Zonhoven*. Leuven, 1942 (Katholieke Universiteit van Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. GEUSSENS, *Plaatsnamen der Heerlijkheid Rekem*. Leuven, 1941 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. GRAUWELS, *De straatnamen van Nieuw-Hasselt*. Hasselt, 1980.
- P. KEMPENEERS, *Oostbrabantse plaatsnamen. 5. Hakendover*. Leuven 1991.
- P. KEMPENEERS, 'Verdronken toponiemen in de Maasplassen van Kinrooi', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 2010, LXXXII, pp. 85-116.
- A. LENAERTS, *Inleiding tot de plaatsnaamkunde der Limburgsche Kempen*. Leuven, 1943 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. MARCHAL, *Toponymie van Hoepertingen, Berlingen en Zepperen*. Leuven, 1952 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).
- V. MENNEN, *Lommel*. Leuven, 1963 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- V. MENNEN, *Van Vriesput tot Klein Duitsland. Acht eeuwen Lommelse plaatsnamen*. Lommel, 1992.
- V. MENNEN, *Toponymie van Eksel*. Leuven, 2002.
- V. MENNEN, *Toponymie van Hechtel*. Leuven, 2004.
- J. MOLEMANS, *Toponymie van Pelt (Kaulille, Kleine Brogel, Neerpelt, Overpelt)*. Leuven, 1961 (Katholieke Universiteit – Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. MOLEMANS, *Limburgse plaatsnamen. 1 Kaulille*. Leuven – Brussel, 1973.
- J. MOLEMANS, *Limburgse plaatsnamen. 2 Kleine-Brogel*. Leuven – Brussel, 1974.
- J. MOLEMANS, *Limburgse plaatsnamen. 3 Neerglabbeek*. Leuven – Brussel, 1974.
- J. MOLEMANS, *Limburgse plaatsnamen. 4 Ellikom*. Leuven – Brussel, 1975.
- J. MOLEMANS, *Toponymie van Bocholt. Bewonings- en landschapsgeschiedenis van Bocholt in het zicht van zijn plaatsnamen*. Leuven – Brussel, 1975.

- J. MOLEMANS, *Toponymie van Neerpelt. Een socio-geografisch onderzoek*. Leuven – Brussel, 1975.
- J. MOLEMANS, *Toponymie van Sint-Huibrechts-Lille. Historisch-naamkundige studie*. Leuven – Brussel, 1976.
- J. MOLEMANS, *Toponymie van Overpelt*. Gent, 1976.
- J. MOLEMANS, *Limburgse plaatsnamen. 6 Wijchmaal (Limburg)*. Leuven, 1979.
- J. MOLEMANS, *Limburgse plaatsnamen. 7 Reppel*. Leuven, 1981.
- J. MOLEMANS m.m.v. J. MERTENS, *Zonhoven. Historisch-naamkundige studie*. Zonhoven, 1982.
- J. MOLEMANS m.m.v. E. PAULISSEN, *Limburgse plaatsnamen. 5 Nielbij-As*. Leuven – Brussel, 1975.
- J. MOLEMANS & E. PAULISSEN, *Toponymie van As. Een historisch, geografisch, socio-ekonomisch en naamkundig onderzoek*. Leuven – Brussel, 1976.
- J. MOLEMANS & J. MERTENS, m.m.v. D. HUYGE, E. PAULISSEN & L. VAN IMPE, *Opglabbeek een rijk verleden. Een geografisch, prehistorisch, historisch, naamkundig en genealogisch onderzoek*. Opglabbeek, 1984.
- J. NOUWEN, *Plaats- en persoonsnamen te Grote-Brogel*. Leuven, 1958 (Katholieke Universiteit – Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. RENERS, *Toponymie van Hasselt [intra muros]*. Leuven, 1956 (Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- E. ULRIX & J. PAQUAY, *Zuidlimburgse plaatsnamen. Excerpten XIVe - XVIe eeuw*. Leuven – Brussel, 1932.
- J. VAN DER VELDEN, *Toponymie van Hamont, Achel en Sint-Huibrechts-Lille*. Leuven, 1968 (Katholieke Universiteit – Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A.H. VAN DYCK, *Lommelsche plaatsnamen*. Leuven, 1936.
- E. VANMAELE, *Toponymie van Genk tot 1600*. Leuven, 1960 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- E. VAN TILBORGH, *Paal, Beringen en Heusden*. Leuven, 1942 (Katholieke Universiteit te Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. WISSELS, *Verklaring van de Genker Straatnamen*. Gent, 1981.

Bijlage 2

Overzicht van de oudste attestaties van kompastoponiemen in het zuidelijke deel van het Nederlandse taalgebied vóór 1800. Achtereenvolgens worden de Kloeke-code, de dorps- of nederzettingsnaam, het soort kompastoponiem (beperkt tot het cardinale punt) en de eeuw van de oudste attestatie (beperkt tot het getal) weergegeven. Om het overzicht te bewaren, hebben we de gegevens opgesplitst per provincie.

WEST-VLAANDEREN

H 001	Heist-Aan-Zee	noord 16; zuid 17; west 14; oost 14
H 002	Knokke	noord 18; oost 18
H 003	Blankenberge	noord 13; west 15; oost 14
H 004	Wenduine	zuid 15; west 14; oost 14
H 005	Uitkerke	noord 14; zuid 14; west 12; oost 13
H 006	Vlissegem	noord 13; zuid 15; west 13; oost 13
H 007	Nieuwmunster	noord 13; zuid 13; west 13; oost 18
H 008	Zuienkerke	noord 14; zuid 14; west 13; oost 13
H 009	Lissewege	noord 14; zuid 13; west 14; oost 15
H 010	Ramskapelle	noord 17; west 13; oost 18
H 011	Westkapelle	noord 14; zuid 17; west 14; oost 14
H 012	Dudzele	noord 14; zuid 13; west 13; oost 14
H 013	Oostkerke	noord 13; zuid 13; oost 10; west 13
H 014	Damme	noord 14; zuid 14; west 14; oost 13
H 016	Oostende	noord 13; zuid 14; oost 13; west 13
H 017	Bredene	noord 13; zuid 13; west 13; oost 14
H 018	Stene	zuid 17
H 019	Zandvoorde	noord 12; zuid 13; west 14; oost 14
H 021	Leffinge	noord 16; zuid 15; oost 16; west 16
H 022	Snaaskerke	noord 14; oost 13
H 023	Klemskerke	noord 13; zuid 14; west 14; oost 14
H 024	Oudenburg	noord 12; zuid 13; oost 12; west 13
H 025	Ettelgem	noord 18; west 14; oost 13
H 026	Westkerke	noord 16; zuid 13; west 9; oost 16
H 027	Roksem	noord 15; zuid 17; oost 14
H 028	Stalhille	noord 13; zuid 13; oost 13; west 16
H 029	Houtave	noord 13; zuid 13; west 13; oost 13

H 030	Meetkerke	noord 13; oost 13; west 16; zuid 13
H 031	Zerkegem	noord 17; oost 14
H 032	Jabbeke	noord 14; zuid 13; west 14; oost 15
H 033	Snellegem	noord 18; zuid 16; west 16; oost 15
H 034	Varsenare	noord 13; zuid 17; oost 13; west 13
H 035	Sint-Andries	noord 13; zuid 14; oost 16; west 14
H 036	Brugge	noord 13; zuid 14; west 13; oost 14
H 036a	Sint-Pieters-Op-Den-Dijk	noord 14; zuid 14; oost 13; west 13
H 037	Koolkerke	noord 13; zuid 13; west 14
H 038	Sint-Kruis	noord 13; zuid 14; west 14; oost 14
H 038a	Vijvekappel	noord 15
H 039	Sint-Michiels	zuid 13; west 14
H 040	Assebroek	noord 14; zuid 18; west 14; oost 14
H 041	Sijzele	noord 15; zuid 13; west 15
H 043	Koksijde	noord 17; west 17
H 044	Westende	west 12; oost 16
H 046	Nieuwpoort	noord 13; zuid 15; oost 14; west 17
H 047	Sint-Joris	zuid 16; oost 16
H 049	Oostduinkerke	noord 13; oost 12
H 050	Ramskapelle	noord 13; zuid 12
H 051	Wulpen	zuid 12; oost 13
H 052	Booitshoeke	west 18
H 053	Slijpe	noord 15; west 16; oost 17
H 054	Gistel	noord 15; zuid 13; west 14; oost 14
H 055	Schore	zuid 16; west 17
H 056	Sint-Pieters-Kapelle	noord 16
H 057	Zevekote	noord 14; zuid 16; west 14; oost 14
H 058	Zande	noord 15; zuid 13; west 14
H 059	Moere	noord 16; zuid 16; west 14; oost 15
H 060	Leke	oost 16
H 061	Koekelare	noord 15; zuid 13; oost 13; west 13
H 062	Bekegem	noord 18; zuid 17; west 17
H 063	Eernegem	noord 16; zuid 15; west 16; oost 15
H 064	Ichtegem	noord 15; zuid 15; west 16; oost 16
H 065	Zedelgem	noord 14; zuid 16; west 13; oost 14
H 066	Aartrijke	noord 16; zuid 13; west 16; oost 15
H 068	Loppem	noord 13; zuid 13; west 13; oost 13
H 069	Oostkamp	noord 13; zuid 14; west 15; oost 14
H 070	Waardamme	noord 15; west 15; oost 16
H 071	Hertsberge	west 16

H 072	Ruddervoorde	noord 15; zuid 14; west 16; oost 16
H 083	Adinkerke	noord 14; zuid 17; west 16; oost 16
H 084	Veurne	noord 12; zuid 13; west 13; oost 12
H 085	Moere	west 14; oost 14
H 086	Bulskamp	noord 16
H 087	Houtem	noord 16; zuid 16; west 14; oost 16
H 088	Wulveringem	noord 15; oost 15
H 089	Vinkem	west 16
H 091	Avekapelle	zuid 17; oost 17
H 093	Pervijze	noord 16; west 17; oost 17
H 094	Stuivekenskerke	noord 15
H 096	Lampernisse	noord 18; zuid 15; west 15; oost 17
H 097	Oostkerke	oost 13; oost 13
H 098	Oeren	zuid 18
H 100	Alveringem	noord 17; zuid 17; west 15; oost 16
H 101	Nieuwkapelle	noord 18; west 15; oost 18
H 102	Oudekapelle	noord 15
H 103	Keiem	noord 16; zuid 15; west 17; oost 15
H 104	Beerst	noord 18; west 16
H 105	Vladslo	noord 14
H 106	Bovekerke	noord 15; zuid 17
H 108	Diksmuide	noord 11; zuid 13; west 14; oost 13
H 109	Esen	noord 16; zuid 14; west 13; oost 13
H 110	Werken	noord 15; zuid 17; west 15; oost 16
H 111	Sint-Jacobs-Kapelle	oost 15
H 112	Woumen	noord 15; zuid 17; west 17; oost 14
H 113	Zarren	west 14
H 114	Handzame	noord 14; zuid 14; oost 16
H 115	Kortemark	noord 15; zuid 17; oost 14; west 14
H 116	Torhout	noord 16; zuid 14; west 16; oost 14
H 116a	Wijnendale	noord 16; zuid 14; west 14
H 117	Lichtervelde	noord 16; zuid 15; west 16; oost 16
H 118	Zwevezele	zuid 15; oost 13
H 119	Wingene	noord 13; zuid 15; west 14; oost 15
H 120	Koolskamp	noord 15; west 17
H 123	Tielt	noord 17; zuid 15; west 14; oost 15
I 121	Hoeko	oost 15; west 15
I 124	Lapscheure	noord 13; zuid 14; west 15; oost 14
I 152	Moerkerke	noord 13; zuid 16; west 14; oost 13
I 153	Oedelgem	noord 16; west 15

I 183	Beernem	noord 16; zuid 13; west 16; oost 14
I 184	Sint-Joris-Ten-Distel	oost 14; west 18
I 208	Lokeren	noord 16; west 16; oost 16
I 223	Ruiselede	zuid 14; west 15; oost 15
N 014	Leisele	zuid 16; west 16
N 015	Izenberge	noord 16; west 16
N 016	Beveren	west 15; oost 14
N 017	Roestbrugge-Haringe	zuid 15; west 16
N 018	Gijverinkhove	zuid 18; west 16
N 019	Hoogstade	noord 15; zuid 16
N 020	Pollinkhove	noord 15; zuid 14; west 15; oost 16
N 021	Lo	noord 15; zuid 15; west 15; oost 15
N 022	Stavele	noord 14; zuid 14; west 14; oost 16
N 023	Krombeke	noord 15; zuid 15; west 18
N 024	Westvleteren	noord 16; zuid 17; west 12; oost 16
N 025	Oostvleteren	noord 17; zuid 14; oost 12; west 16
N 026	Reninge	noord 14; zuid 16; west 14; oost 14
N 027	Noordschote	noord 11; oost 15; west 15
N 028	Klerken	zuid 17
N 028a	Houthulst	noord 18; oost 18; west 17
N 029	Merkem	noord 15; zuid 13; west 14; oost 13
N 032	Staden	noord 17; zuid 17; west 16
N 033	Gits	noord 17; zuid 16; oost 16
N 034	Hooglede	noord 13; zuid 18; west 14; oost 16
N 035	Beveren	oost 13
N 036	Westrozebeke	noord 17; zuid 15; west 17; oost 16
N 037	Oostnieuwkerke	noord 17; zuid 17; oost 11; west 17
N 038	Roeselare	noord 15; zuid 13; oost 13; west 14
N 039	Rumbeke	noord 17; zuid 17; west 17
N 040	Oekene	noord 16
N 041	Ardooie	west 14; oost 17
N 042	Pittem	noord 18; oost 15
N 043	Meulebeke	oost 17
N 044	Kachtem	noord 15; west 15
N 045	Izegem	noord 16; oost 16; west 13
N 046	Emelgem	west 13
N 047	Ingelmunster	noord 16; oost 15; west 16
N 062	Proven	noord 17; zuid 17; west 18; oost 18
N 063	Watou	noord 15; zuid 16
N 064	Zuidschote	zuid 12; oost 17; west 15

N 065	Woesten	noord 15; zuid 17; west 17
N 066	Elverdinge	noord 14
N 067	Poperinge	noord 16; oost 16; west 16
N 068	Vlamertinge	noord 18
N 069	Langemark	noord 17; zuid 17; west 16; oost 18
N 070	Boezinge	oost 16
N 071	Brielen	noord 15; west 14
N 072	Ieper	noord 13; zuid 13; west 13; oost 16
N 074	Zonnebeke	west 17; oost 17; noord 17
N 077	Passendale	noord 16; oost 18
N 078	Moorslede	noord 15; zuid 15; oost 17; west 15
N 079	Beselare	oost 13; noord 17; zuid 17
N 080	Dadizele	oost 16
N 081	Ledegem	oost 15
N 086	Bavikhove	noord 18; zuid 18; oost 18
N 087	Moorsele	zuid 18
N 088	Gullegem	oost 17
N 091	Harelbeke	noord 18; zuid 18; oost 14
N 114	Reningelst	noord 15; zuid 15; west 16; oost 15
N 115	Westouter	noord 18; west 11
N 116	Loker	noord 17
N 117	Kemmel	noord 15; zuid 15; west 18; oost 18
N 119	Dikkebus	noord 18; zuid 16; west 17
N 120	Voormezele	noord 16; zuid 15; oost 15
N 123	Wijtschade	noord 18; zuid 18; west 18; oost 18
N 126	Mesen	noord 15; oost 15; west 17
N 130	Wervik	noord 17; oost 13; west 14; zuid 18
N 131	Geluwe	noord 15; zuid 16; west 16; oost 15
N 132	Menen	oost 15
N 139	Wevelgem	noord 15; west 18; oost 13
N 141	Kortrijk	zuid 10; west 9
N 143	Lauwe	oost 18
N 145	Bellegem	oost 17
N 146	Rollegem	oost 17
N 163	Nieuwkerke	zuid 16; oost 18; west 13
O 001	Aarsele	west 15; oost 16
O 002	Dentergem	oost 15; west 17
O 003	Markegem	west 17; oost 18
O 005	Wakken	oost 15; noord 17; west 17; zuid 17
O 075	Ooigem	oost 18; west 18

O 079	Desselgem	west 16; oost 16
O 080	Waregem	oost 11
O 081	Beveren	noord 18
O 082	Deerlijk	noord 17; west 17
O 179	Zwevegem	west 17
O 182	Anzegem	noord 17; oost 17; west 16
O 187	Avelgem	oost 13
O 188	Moen	west 15; oost 15; noord 17
O 189	Outrijve	oost 14
O 191	Bossuit	oost 15

FRANS-VLAANDEREN

aa 001	Mardick	noord 18; west 14
aa 002	Grande-Synthe	noord 17
aa 003	Petite-Synthe	noord 17
bb 002	Loon-Plages	west 13
bb 003	Craywick	noord 17
bb 009	Pitgam	noord 12; west 15
bb 012	Capelle-Brouck	noord 16
bb 012a	Drincham	noord 12
bb 013	Holquee	west 11; oost 11
bb 014a	Merckeghem	noord 13; zuid 13
bb 015	Bollezele	noord 18; west 18; oost 18
bb 016	Watten	west 15; oost 15
bb 017	Wulverdinghe	noord 15; oost 13
bb 021	Saint-Momelin	zuid 14
bb 022	Clairmarais	noord 18
bb 023	Saint-Omer	noord 15; west 13
H 074	Duinkerke	noord 16; zuid 16; west 13; oost 14
H 080	Uksem	noord 17
H 081	Gijvelde	noord 18; zuid 16; west 15
H 082	De Moeren	west 17
N 003	Steene	west 18; oost 18
N 004	Bierne	noord 17
N 006	Warhem	noord 16; zuid 16
N 007	Crochte	west 15; oost 15
N 010	Westcappel	west 15
N 010a	Oostcappel	oost 14

N 011	Rexpoede	west 14; oost 14
N 012	Killem	zuid 17
N 013	Hondschoote	noord 16; zuid 16; west 16; oost 16
N 048	Eringhem	noord 13
N 050	Wylder	noord 15
N 051	Zeggers-Cappel	noord 18; zuid 18
N 052	Esquelbecq	west 12; oost 12
N 053	Wormhoudt	noord 15; zuid 17; west 15
N 054	Rubrouck	noord 18
N 055	Arneke	noord 16; zuid 15
N 057	Bambecq	oost 16
N 058	Herzeele	noord 17; zuid 15; oost 17
N 061	Winnezele	west 18; oost 13
N 095	Noordpeene	noord 12
N 097	Cassel	west 15
N 098	Zuytpeene	oost 17
N 099	Bavinchove	noord 16
N 100	Oxelaere	west 17
N 101	Staple	noord 16
N 102	Sainte-Marie-Cappel	west 17
N 103	Terdeggem	noord 18; west 18
N 104	Steenvoorde	zuid 17
N 106	Eecke	noord 16; west 15
N 107	Godewaersvelde	oost 17
N 108	Hondeghem	noord 18; west 15
N 109	Caestre	noord 17; zuid 13; oost 14; west 15
N 110	Fletre	noord 15
N 113	Saint-Jans-Cappel	west 16
N 135	Bousbecques	west 17; oost 17
N 147	Renescure	noord 18; zuid 15
N 148	Ebblinghem	west 17
N 152	Blaringhem	noord 18; oost 17; west 17
N 155	Hazebrouck	noord 17; west 18; oost 18
N 157	Pradelles	west 18
N 158	Strazeele	oost 15; west 15
N 160	Vieux-Berquin	noord 14
N 161	Meteren	west 18
N 162	Bailleul	noord 15; west 14; oost 13
N 164	Steenwerck	oost 16

ZEEUWS-VLAANDEREN

I 103	Cadzand	noord 13; zuid 12; west 14; oost 13
I 104	Nieuwvliet	oost 14
I 105	Retranchement	zuid 15
I 106	Zuidzande	noord 15; zuid 15; west 16; oost 15
I 107	Groede	noord 13; zuid 14; west 13; oost 16
I 108	Breskens	noord 14; zuid 16; oost 16; west 16
I 109	Schoondijke	noord 14; west 14; oost 13
I 122	Sluis	noord 15; zuid 12; west 14; oost 14
I 122a	Sint-Anna-ter-Muiden	noord 16; oost 15
I 123	Oostburg	noord 14; zuid 14; west 14; oost 10
I 125	Aardenburg	noord 13; zuid 14; west 14; oost 14
I 125a	Heille	noord 17; zuid 15; oost 13
I 128	Ijzendijke	zuid 15; west 14; oost 13
I 129	Sint-Kruis	zuid 16
I 134	Biervliet	zuid 17

OOST-VLAANDEREN

I 126	Middelburg	noord 18; west 16; oost 18
I 130	Sint-Margriete	oost 14; zuid 13
I 132	Sint-Jan-in-Eremo	noord 15; oost 13; west 15
I 133	Watervliet	noord 16; zuid 18; oost 10; west 14
I 135	Boekhoute	zuid 17
I 154	Maldegem	noord 13; zuid 13; west 8; oost 14
I 154b	Donk	noord 18; zuid 16
I 155	Adegem	noord 13; zuid 14; west 15; oost 15
I 156	Sint_Laureins	noord 16; zuid 15; oost 13; west 13
I 157	Kaprijke	noord 15; zuid 15; oost 15
I 158	Eeklo	noord 13; zuid 14; west 13; oost 14
I 159	Lembeke	noord 15; oost 15; west 15; zuid 15
I 163	Oosteeklo	oost 13; noord 17
I 173	Sint-Gillis-Waas	noord 14; oost 14; west 13; zuid 14
I 178	Beveren	oost 14
I 185	Knesselare	noord 17; oost 14; west 15
I 186	Ursel	zuid 15; west 14; oost 15; noord 16
I 187	Aalter	oost 13; west 14; zuid 15
I 188	Bellem	west 16; zuid 16
I 189	Oostwinkel	oost 14; west 14

I 190	Waarschoot	oost 14; west 14
I 192	Zomergem	oost 15; west 15
I 193	Lovendegem	oost 15; west 14; zuid 17
I 194	Vinderhout	oost 15; west 14; zuid 17
I 195	Sleidinge	noord 15; oost 15; west 13
I 198	Mendonk	oost 13
I 200	Evergem	oost 14; west 13
I 201	Wondelgem	oost 13; west 13
I 202	Oostakker	noord 13; oost 13
I 204	Zaffelare	oost 14
I 206	Eksaarde	zuid 17; oost 14
I 208	Lokeren	oost 18
I 213	Hamme	noord 17; zuid 14; oost 15; west 16
I 215	Temse	oost 14; west 14
I 228	Hansbeke	oost 15
I 229	Merendree	oost 14; west 15
I 230	Landegem	noord 13; oost 15; west 14
I 233	Nevele	noord 17; oost 14; west 15
I 238	Deurle	zuid 9
I 239	Sint-Martens-Latem	oost 10
I 241	Gent	noord 13
I 242	Sint-Amandsberg	west 13
I 243	Destelbergen	oost 18
I 245	Sint-Denijs-Westrem	west 10
I 255	Wetteren	oost 15; west 15
I 259	Grembergen	oost 16; west 16; zuid 18; noord 16
I 264a	Lebbeke	oost 15
O 004	Oostrozebeke	oost 11; west 17
O 011	Olsene	noord 17; oost 18
O 012	Zulte	noord 17; oost 15; zuid 17
O 014	Deinze	noord 16; oost 13; west 14
O 015	Petegem	noord 17; oost 10; west 14
O 016	Astene	oost 11
O 019	Eeke	zuid 17; oost 15
O 030	Oosterzele	oost 10
O 039	Westrem	west 11
O 047	Sint-Lievens-Houtem	west 17
O 056	Mere	zuid 16; oost 16
O 095	Wortegem	oost 10
O 098	Oudenaarde	oost 17

O 133	Herzele	oost 15
O 148	Denderleeuw	oost 13

ANTWERPEN

K 201	Kalmthout	noord 14
K 205	Loenhout	oost 17
K 206	Brecht	noord 16; oost 15; west 15; zuid 15
K 206a	Overbroek	oost 15
K 209	Sint_Lenaarts	oost 15
K 211	Weelde	oost 18; zuid 17
K 221	Kapellen	noord 17; oost 16; west 18; zuid 17
K 221a	Hoogboom	noord 17; oost 17
K 225	Ekeren	noord 17; oost 17; west 16; zuid 16
K 225a	Donk	oost 17
K 226	Brasschaat	noord 17; oost 15; west 15; zuid 16
K 230	Westmalle	west 13
K 231	Oostmalle	oost 15
K 235	Beerse	oost 17
K 237	Turnhout	oost 14; zuid 14
K 238	Oud-Turnhout	oost 14
K 244	Antwerpen	oost 15
K 249	Hoboken	noord 15; zuid 16
K 250	Wilrijk	west 15; oost 16
K 254	Schilde	oost 16
K 267	Vorselaar	oost 14
K 273	Kasterlee	oost 16
K 274	Herentals	noord 18; oost 17
K 276	Mol	oost 16
K 278	Lommel	zuid 17
K 283	Kontich	oost 16
K 284	Lint	noord 15
K 285	Schelle	noord 18
K 289	Waarloos	oost 18; noord 17
K 301	Herenthout	oost 12; west 14
K 304	Noorderwijk	noord 10; west 14
K 307	Geel	oost 13; west 15; zuid 18
K 309	Tongerlo	oost 12
K 309a	Oosterlo	oost 13
K 310	Westerlo	west 10

K 343	Houtvenne	oost 17
K 348	Herselt	oost 18; west 17
K 352	Vorst	oost 16
K 352a	Klein-Vorst	oost 16

VLAAMS-BRABANT

K 354	Deurne	oost 16
O 067	Steenhuffel	west 15
O 070	Wolvertem	west 18
O 070b	Westrode	west 13
O 073	Brussegem	west 16; zuid 17
O 153	Hekelgem	west 14
O 155	Teralfene	west 14
O 158	Pamel	oost 17; noord 15
O 162	Asse	oost 15; west 14
O 232	Galmaarden	oost 17
O 238	Sint-Kwintens-Lennik	oost 18
O 238	Gooik	west 18; oost 17
O 243	Kester	oost 17
O 251	Ruisbroek	west 16
O 288	Huizingen	oost 18
P 005	Zemst	oost 16; noord 17
P 024	Betekom	zuid 17
P 035a	Scherpenheuvel	oost 17
P 043	Waanrode	zuid 17; oost 18; west 18
P 064	Laken	west 17; oost 17
P 084	Herent	oost 12
P 095	Binkom	oost 14
P 096	Attenrode	oost 14
P 122	Ukkel	oost 15
P 133	Overijse	noord 14
P 145	Tienen	oost 14

LIMBURG

K 315	Oostham	oost 13
K 353	Tessengerlo	oost 18
L 356	Grote-Broegel	oost 16

P 051 Lummen oost 14; west 16
P 119 Sint-Lambrechts-Herk oost 14

HENEGOUWEN

N 127 Warneton west 15; oost 16
N 133 Comines zuid 15; west 14

Andy RAMANDT
& Bram VANNIEUWENHUYZE